

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Історико-юридичний факультет
Кафедра історії України
Середня освіта (Історія)
014.03 Середня освіта (Історія)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра

ОСИП БОДЯНСЬКИЙ: РЕДАКТОР-ВИДАВЕЦЬ ТА ДОСЛІДНИК
СЛОВ'ЯНСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ

Тарасенка Олександра Миколайовича

Науковий керівник:

Страшко Євгенія Матвіївна

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: _____

Рецензент: _____

Допущено до захисту:

Ніжин 2021

Анотація

У магістерській роботі проаналізовано наукову спадщину та організацію видавництва слов'янських старожитностей визначного вченого-славіста, етнографа, історика Осипа Максимовича Бодяньського. З'ясовано життєві практики дослідника та генетичну зумовленість його патріотизму та палкої любові до України, враховуючи обставини проживання в російському середовищі понад 45-ти років.

На основі солідного комплексу джерел розкрито процес становлення Осипа Бодяньського як вченого-славіста номер один в російському та українському слов'янознавстві, а також його роль і місце у творенні слов'янського культурного простору. Автором охарактеризовано багатогранну діяльність Бодяньського як секретаря Товариства історії та старожитностей слов'янських та наукового редактора журналу «Читання». У магістерській роботі аналізуються цінність і значення, унікальних документальних пам'яток з історії України, виданих Бодяньським, а також його власних наукових праць. Досліджено характер наукових контактів О.Бодяньського з активними представниками української національної еліти.

Ключові слова: славістика, слов'янський світ, життєві практики, Товариство, «Читання», критика джерел, епістолярні матеріали, старожитності.

Abstract

The master's thesis analyzes the scientific heritage and organization of the publishing Slavic antiquities by the prominent Slavic scholar, ethnographer, historian Osyp Maksymovych Bodyansky. The life practices of the researcher and the genetic conditionality of his patriotism and ardent love for Ukraine have been clarified, taking into account the circumstances of living in a Russian environment for more than 45 years.

Based on a solid set of sources, the process of formation of Osyp Bodyansky as the number one Slavic scholar in Russian and Ukrainian Slavic studies, as well as his role and place in the creation of the Slavic cultural space are emphasized. The author describes the multifaceted activity of Bodyansky as the secretary of the Society of Slavic History and Antiquities and the scientific editor of the "Chytannya" magazine. The master's thesis analyzes the value and significance of unique documentary monuments on the history of Ukraine, published by Bodyansky, as well as his own scientific works. The nature of O. Bodyansky's scientific contacts with active representatives of the Ukrainian national elite has been studied.

Keywords: Slavic studies, Slavic world, life practices, Society, "Chytannya", sources critics, epistolary materials, antiquities.

УМОВНІ СОРОЧЕННЯ ТА ПОЗНАЧЕННЯ

1. “Общество Истории и Древностей российских” – “Общество”.
2. “Товариство історії та старожитностей російських” – Товариство.
3. “Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских”.
4. “Читання в Імператорському товаристві історії та старожитностей російських” – “Читання”.

ЗМІСТ

УМОВНІ СОРОЧЕННЯ ТА ПОЗНАЧЕННЯ	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ І. СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОРИФЕЯ	
СЛАВІСТИКИ	18
§ 1. Тернисті життєві практики О. Бодянського: від семінариста до вченого професора-славіста.....	18
§ 2. Закордонні подорожі О. Бодянського та реалізація наукових проєктів слов’янського світу.....	29
РОЗДІЛ ІІ. ВИДАВНИЧА ТА НАУКОВО- ПОШУКОВА	
ДІЯЛЬНІСТЬ О. М. БОДЯНСЬКОГО	39
§ 1. “Лучшая награда для меня – “Общество Истории и Древностей Российских””: Осип Бодянський науковий секретар Товариства при Московському університеті.....	39
§ 2. О. М. Бодянський, як науковець і редактор “Чтений в Императорском обществе истории и древностей российских”.....	51
ВИСНОВКИ	75
ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА	83

ВСТУП

Актуальність теми зумовлюється тим, що славістика була та залишається важливим розділом гуманітарних наук у нашій країні. Вивчення вітчизняної слов'янської історії, встановлення етапів її розвитку, з'ясування її місця у сучасній науковій і громадській думці, а також зв'язку зі славістичними дослідженнями у зарубіжних країнах складають комплекс завдань, які стоять перед сучасними дослідниками.

Проте, так було не завжди. У XVIII ст. слов'янознавство ще далеко не було «званим гостем» за європейським столом наукових розвідок і студій. Як наука у Російській імперії, а також і в Україні, воно було започатковано на початку XIX ст. На його встановлення впливав ряд причин: активізація національного самоусвідомлення української спільноти, національно-визвольний рух балканських народів, прагнення російського самодержавства контролювати регіональні процеси слов'янського відродження, що зумовлювало необхідність відкриття у провідних університетах імперії кафедр слов'янської історії та літератури з відповідною підготовкою власних фахівців.

Натомість, історія України дає багаточисельні приклади того, як царська влада «використовувала людський потенціал і матеріальні ресурси» нашої країни. У різні періоди та, зрозуміло, з різних причин українці змушені були залишати свою батьківщину, створюючи своєрідний потік переселенців до життєвих центрів російської держави. Незаангажовані політично владному інституціоналізму російські дослідники змушені визнавати потужний вплив української культури. Так, своєю діяльністю у

Москві, про що свідчать чисельні факти, українські вчені зробили справжній переворот у консервативному світогляді росіян. На думку М. Поповича, саме українці утворили в імперській столиці особливий культурний світ. До нього належали Ф. Прокопович, М. Гоголь, Т. Шевченко, М. Костомаров, О. Бодянський та ін.

О.М. Бодянський – визначний український вчений-славіст, етнограф, історик і філолог. Він займає почесне та заслужене місце у середовищі української творчої еліти. Хоча упродовж значної частини його життя (з 1831 по 1877 рр.) він належав до впливових адміністративно-чиновницьких кіл, які опікувалися організацією освіти в Росії. У зв'язку з такою життєвою практикою О. Боденського чимало російських дослідників називають його, додамо безапеляційно та суб'єктивно, «російським вченим українського походження».

О.М. Бодянський увійшов у вітчизняну культуру як першопроходець і Славіст №1. Він встановив особисті та наукові контакти з визначними представниками слов'янського національного відродження – П.Й. Шафариком, В. Ганкою, В. Караджичем, С. Вразом, Я. Колларом, Л. Гаєм та ін. Цим він сприяв формуванню слов'янського світу.

І все ж, українська науково-творча еліта – П. Куліш, М. Максимович, М. Сумцов, І. Франко, найперше, цінувала О. Бодянського за щирий патріотизм, за його внесок у видання різноманітних і унікальних джерел з історії України, дослідження пам'яток усної народної творчості та української літератури.

Цілком актуальним і закономірним є процес повернення «громадського чоловіка з козацьким серцем» Осипа Максимовича Бодянського в національно-культурне сьогодення України.

Історіографія питання є доволі обширною і розмаїтою, а це вимагає її системного аналізу. Найперше, слід зазначити, що початковий етап дослідження життєвого шляху та наукової спадщини О. Бодянського почався невдовзі після його смерті у 1877 р. й тривав до початку ХХ ст. Він став предметом окремих наукових розвідок І. Срезневського [44; 67], А. Котляревського [31], М. Попова [47], А. Кочубинського [34; 35], Г. Карпова [29], М. Борсукова [7], М. Сунцова [68] та І. Павловського [48]. Цінність цих праць полягає в тому, що вони були написані по свіжих слідах й ґрунтувалися, почасти, на особистому досвіді спілкування з О. Бодянським. Переважна частина цих праць має ознаки не лише суто наукової але й мемуарної літератури. Найбільше ця особливість відчувається у працях А. Кочубинського, який був учнем О. Бодянського, й доволі тісно з ним співпрацював. Важлива роль праць початкового етапу дослідження теми не лише у нагромадженні біографічних фактів про О. Бодянського, але й оцінці його наукової діяльності. Осип Максимович, одностайно, визнавався найбільш знаковою і впливовою постаттю тодішньої російської славістики. Проте, це компліментарне визнання поєднувалося і з першими критичними зауваженнями.

В цьому відношенні показовими є оцінки Г. Карпова, який з точки зору позитивістської теорії історії, критикував О. Бодянського за публікацію цілої низки старожитностей, що мали ряд фактологічних помилок і були, радше, політичними

памфлетами, ніж історичними джерелами. Насамперед, у даному контексті йдеться про «Історію Русів», яка в 1846 р. була опублікована за редакцією саме О. Бодянського. Г. Карпов зазначав, що більш цінними були б публікації актових матеріалів із московських архівів [29, с.42–43].

На окрему увагу заслуговує і робота М. Сунцова. Її оригінальність полягає в тому, що це була перша ґрунтовна спроба оцінити діяльність О. Бодянського як науковця в контексті встановлення зв'язків між російськими та зарубіжними славістами [68].

У 1903 р. І. Франко видав у друкарні Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові «Наські українські казки запорожця Іська Материнки», які були впорядковані й опрацьовані О. Бодянським в пам'ять про свою матір. Це видання було споряджено об'ємною передмовою, яка по суті була першим визнанням внеску Осипа Максимовича у становлення українських етнографічних досліджень [74, с.23].

Найбільш повним дослідженням наукового спадку Осипа Максимовича й своєрідним узагальненням висновків попередніх авторів стала фундаментальна праця М. Василенка, котра була опублікована у 1904 р. в друкарні Київського університету святого Володимира під назвою «О.М. Бодянський і його заслуги для вивчення Малоросії» [19]. Ця робота виявилася першим ґрунтовним і різностороннім дослідженням напрямків наукової діяльності О. Бодянського. Висвітлювалися основні віхи життя вченого-славіста. При цьому наголос робився на московському періоді, який реально ознаменувався плідною викладацькою діяльністю в Московському університеті й видавництві журналу

«Читени в Императорском обществе истории и древностей российских». Окрема увага присвячувалася аналізу його перших наукових праць – магістерської і кандидатської дисертацій. Також детально висвітлювалися закордонні стажування Осипа Матвійовича, під час яких він налагоджував контакти із знаними європейськими вченими і громадськими діячами.

Насамкінець, зазначимо, що М. Василенко першим дослідив контакти Осипа Максимовича із тодішніми діячами українського національного руху і його видавничі проекти, які популяризували історію України. Загалом, наголосимо, що вказана праця М. Василенка до сьогодні залишається одним із найбільш повних досліджень наукового доробку Осипа Бодянського й не втрачає своєї наукової ваги. Не втратили актуальності наведені у цій роботі висновки про роль Осипа Максимовича у формуванні програмних засад і редакторської політики Товариства історії та старожитностей російських. Саме завдяки ньому на сторінках «Чтений» московського товариства постійно публікувалися документи з історії України. Цікавими також є спостереження М. Василенка щодо гучної «флетчерівської справи», головним фігурантом і фактичною жертвою якої був Осип Максимович.

Після праці М. Василенка настала тривала перерва у дослідженні наукової спадщини О.Бодянського. Лише наприкінці 20 – на початку 30-х рр. ХХ ст. на сторінках наукового часопису «Україна», який редагував М. Грушевський, з'явилася низка потужних наукових публікацій, які вводили Осипа Максимовича в контекст розвитку української історії, етнографії та літературознавства. Найперше, йдеться про статті В. Даниліва [24] та Ф. Савченка [66], які високо оцінювали внесок Осипа

Максимовича у процес гуртування української національної еліти на території Російської імперії та Австро-Угорщини. В цих статтях прискіпливо аналізувалися взаємини О. Бодянського з М. Максимовичем і Т. Шевченком. У статті В. Даниліва окреме місце відводилося критиці російського професора Кубарева, який критикував редактора О. Бодянського за те, що він перетворив науковий журнал «Чтения» на «скарбницю... небувальщин хохлацьких» [24, с.91].

У 50-х-80-х рр. ХХ ст. дослідження наукової спадщини Осипа Бодянського зазнає чергового піднесення. У 1956 р. у видавництві Московського університету була надрукована монографія Н. Кондрашова “Осип Максимович Бодянський” [30]. Вона мала гарну джерельну базу й зосереджувалася не лише на дослідженні основних віх життєвого шляху вченого, але й розкриті, головним чином, його видавничих проєктів, в тому числі й нереалізованих. Важливо, що в монографії була зроблена перша спроба складання біобліографічного покажчика основних публікацій Осипа Максимовича, переліку критико-біографічних робіт про нього та переліку вцілілих листів, адресатом яких був О. Бодянський. Відтак, ця монографія мала солідний науковий апарат і є обов'язковою до опрацювання при знайомстві з темою.

Важливою подією стало видання у 1978 році книги “Українські народні пісні в записах Осипа і Федора Бодянських”, яка мала значний науковий апарат і вміщувала понад 8 тис. українських народних пісень з Полтавщини. Вони класифікувалися за наступними рубриками: побутові, родинні, обрядово-трудова, весільні, колискові, історико-соціальні, козацько-бурлацькі, наймитсько-сирітські, жартівливо-танцювальні, ліричні про

кохання. До сьогоднішнього дня ця книга залишається одним із найбільш повних та актуальних зібрань українського пісенного фольклору.

У цей же час світ побачила розвідка А. Полотай, яка, окрім традиційного викладу біографії вченого-славіста, впроваджувала до наукового обігу низку епістолярну кореспонденцію Осипа Максимовича із Т. Шевченком та Я. Головацьким [57]. На честь 175-річчя від дня народження О. Бодянського у 1983 р. з'явилася стаття В. Реп'яха. Окрім пафосно-узагальнюючого стилю викладу матеріалу, вона містила одну цікаву тезу — її автор стверджував, що Осип Максимович не поділяв словянофільських поглядів і більше – виступав того був їх критиком [61, с.73].

Із проголошенням незалежності України у 1991 р. наукова спадщина Осипа Максимовича Бодянського, у черговий раз, була актуалізована й викликала підвищений інтерес не лише філологів та етнографів, а й істориків. На початку 2000-х років з'явилася низка публіцистичних, краєзнавчих і науково-популярних статей В. Голобородька [21], В. Саверської-Лихошви [65] та О. Шокала [77]. В переважній більшості, вони присвячені ювілейним датам життєвого шляху Осипа Бодянського, зокрема, 200-річчю від дня його народження (низка публікацій 2008 р.). Окрім цього, з'являлися й ґрунтовні наукові праці із введенням до наукового обігу нових архівних документів. Наприклад, постаті Осипа Максимовича була присвячена розлога стаття Я. Калакури, А. Коцура та В. Кравченко у престижному “Українському археографічному щорічнику” [73]. Також дослідженням малознаних сторінок біографії вченого-славіста займалися такі вітчизняні вчені, як Мельниченко В.[41], О. Тодійчук О.[73],

Мішуков О.[43]. Останньому належить новаторське дослідження “Історія Русів” та її видавець Осип Бодянський” [41]. Цікавою тенденцією новітньої вітчизняної історіографії є те, що в ній значно більше уваги відводиться взаєминам Осипа Бодянського із Тарасом Шевченком.

Завершуючи огляд історіографії питання, варто зупинитися на доробку з досліджуваної теми російських авторів. До нині не втрачає актуальності серія праць радянських авторів — Н. Азадовського [1], Л. Алексашкіної [2; 3], В. Ішутіна [17], Л. Насонкіної [45] та Б. Земенкова [28]. Головними тезами російської історіографії є розгляд наукової біографії Осипа Максимовича у контексті його викладацької діяльності в Московському університеті та характеристика його постаті, як російського вченого-славіста й одного з основоположників російського слов’янознавства.

З-поміж новітніх російських дослідників теми слід назвати Л. Алексашкіну [4], Л. Арістова [5; 6], В. Гудкова і Г. Венедіктова [23], М. Досталю [25], Л. Лаптеву [39], Т. Медовічеву [42]. Вони зосереджуються, головним чином, на впровадженні до наукового обігу рукописного архіву Осипа Максимовича, опрацюванні матеріалів його бібліотеки. Високий інтерес до постаті вченого з боку сучасних російських дослідників зумовлюється й тим, що в Росії продовжується видання спеціального, відомого далеко за кордоном, журналу “Слов’янознавство”. На його сторінках біографічні студії про вчених-славістів ХІХ ст. є однією з пріоритетних рубрик. Також впродовж останніх двох десятиліть було проведено низку наукових конференцій та круглих столів, які присвячувались цій проблематиці. Цікаво, що російські вчені

реагують й на доробок українських авторів. Загалом, в російській новітній історіографії визнається факт “територіального патріотизму до України” О. Бодянського, але сама його постать визначається - російський вчений з українським корінням, особливо у працях Л. Лаптевої [39].

Джерельна база дослідження є різноманітною. Зважаючи на специфіку обраної теми, у комплексі опрацьованих джерел ми виділяємо історичні та історіографічні джерела. Перші представлені листуванням, яке достатньо добре зберіглося в архівних і бібліотечних сховищах Москви та Києва. Другі - репрезентовані численними науковими роботами Осипа Максимовича.

Відзначимо, що листування Осипа Максимовича зберіглося напроцуд добре. По-перше, нами було опрацьовано його листування з батьком, яке було опубліковане у “Чтениях” Товариства історії та старожитностей російських [49]. Тематично його слід поділити на три групи: листи — привітання, переважно із різноманітними релігійними святами; листи-прохання, з приводу надання батьком грошової допомоги у придбанні книг, одягу, для закордонних відряджень; листи-новини про студентське життя, події у Москві, за кордоном, різноманітні буденні чутки.

Збереглася численна кореспонденція Осипа Максимовича із представниками тогочасної російської та української творчої еліти. Найбільш повними є комплекси листів, де відправником чи адресатом значилися М. Погодін [50; 52], М. Максимович [53], М. Мазуркевич [51], П. Куліш [54], П. Лавровський [56]. Переважна їх більшість також опублікована у згаданих «Чтениях». До цієї ж групи кореспонденції слід віднести розлоге листування із знаним

чеським славістом П. Шафариком [55]. Відзначимо, що об'єм листування суттєво зменшився у 60-х -70-х рр. XIX ст., що було пов'язано зі смертю визначних славістів – П. Шафарика, В. Ганки, В. караджича, а також відтоком молодих науковців у національно-визвольний рух.

Це листування не відрізнялося стилістичною і тематичною строгістю. Вчений не жалів слів для викладу своїх думок і емоцій стосовно різних питань громадського і наукового життя. Виявлялася схильність О. Бодянського у листуванні до детальних описів місця свого перебування. Найбільш повною епістолярна інформація була про його службові справи і літературні інтереси. Досить часто в листах йшлося про нові видання й найрізноманітніші дослідження. Листи до української творчої інтелігенції, як правило, позбавлені нормативності — їх відрізняє тематична і стилістична свобода. Ще одна особливість — ясне відчуття того, хто пише до свого адресата. Звідси індивідуальність тону й манери письма — один лист довірливий, інший — жартівливий, ще інший — напівофіційний чи довірливо інтимний. Нажаль, не всі листи-відповіді О. Бодянського до своїх колег вціліли й дійшли до нашого дня. Так, у 1885 р. під час пожежі в маєтку П. Куліша в Мотронівці згоріли листи до нього від О. Бодянського [24].

Окремий блок історичних джерел становлять матеріали засідань редакційної ради “Чтений” та Товариства історії й старожитностей російських, а також мемуарні записи Осипа Максимовича Бодянського [9; 16; 46; 59].

Історіографічні джерела, представлені численними й тематично різноманітними науковими працями О. Бодянського. Це

його наукові статті, передмови, рецензії, начерки та короткі публіцистичні замітки. Особливе місце серед них посідають його дисертації: кандидатська - “Про думки щодо походження Русі” (1834 р.) [11], магістерська - “Про народну поезію слов’янських племен” (1837 р.) [15], докторська - “Про час походження слов’янських письмен” (1855 р.) [12].

На основі історіографічного та джерельного аналізу ми можемо конкретизувати проблематику нашої магістерської роботи.

Об’єктом дослідження є науково-дослідницька спадщина та видавничо-пошукова діяльність Осипа Максимовича Бодянського.

Предметом дослідження — участь О.Бодянського в наукових процесах реорганізації Товариства історії та старожитностей російських, визначення тематики і реалізація видавничих проєктів “Чтений” вказаного Товариства, формування дослідницького поля слов’янської та української історії.

Мету дослідження ми визначаємо, як розкриття та системний аналіз організаційної та редакційно-видавничої діяльності Осипа Бодянського, визначення його наукової ролі у формуванні славістичного простору і гуртуванні національного середовища української творчої еліти.

Для досягнення поставленої мети нами були сформульовані наступні *дослідницькі завдання*:

- опрацювати історіографію досліджуваної теми та встановити ступінь її розробки;
- характеризувати джерельну базу дослідження;

- розкрити специфіку життєвих практик та особливостей формування особистості О. Бодянського, як українського патріота й вченого-славіста;
- висвітлити його місце та роль у становленні славістичних студій в Російській імперії та європейському славістичному просторі;
- дослідити провідні напрями редакційно-видавничої діяльності вченого;
- проаналізувати авторські наукові праці та розробки О.М. Бодянського, та з'ясувати їх історичну цінність та значення.

Хронологічні рамки дослідження визначаються роками життя Осипа Максимовича Бодянського. Відтак, нижня хронологічна межа припадає на 1808 р., а верхня — на 1877 р.

Теоретико-методологічні засади дослідження представлені комплексом загальнонаукових методів та принципів, конкретних історичних та спеціальних методів. Серед них ми, в першу чергу, послуговувалися загальнонауковими методами аналізу та синтезу. При відстеженні еволюції наукових поглядів О. Бодянського було використано історико-генетичний метод, а при висвітленні його впливу на формування та розвиток славістичних студій — історико-системний метод.

Наукова новизна та практичне значення нашої магістерської роботи полягає в тому, що ми спробували здійснити комплексний аналіз наукового доробку Осипа Бодянського й встановили умови та особливості еволюції його наукових поглядів. Окрему увагу ми звернули на з'ясування історіографічної дискусії про приналежність Осипа Бодянського до українського чи

загальноросійського імперського наукових просторів. Окремі висновки та положення магістерської роботи мають практичне значення й можуть бути використані під час проведення уроків з історії рідного краю Прилуччини та Чернігівщини, а також виховних заходів, присвячених різним аспектам українознавства.

Апробація. Магістерська робота має достатній рівень апробації положень, які виносяться на захист. Зокрема, ми взяли участь в університетській конференції “Молодь в науці” (Ніжин, 13 — 22 травня 2021 р.) з доповіддю на тему: “Епістолярна спадщина Осипа Бодяньського”. Також було опубліковано статтю: “О.М. Бодяньський — редактор слов'янських старожитностей” //(Історичний альманах: збірник наукових праць студентів історико-юридичного факультету. — Ніжин, 2021. — С.80 — 86.

Структура магістерської роботи визначається дослідницькою метою і завданнями. В ній виокремлено вступ, два розділи і відповідно чотири параграфи основної частини, висновки та список використаних джерел і літератури.

РОЗДІЛ І

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОРИФЕЯ СЛАВІСТИКИ

§ 1. Тернисті життєві практики О. Бодянського: від семінариста до вченого професора-славіста

Життя та діяльність Осипа Максимовича Бодянського невіддільні від України. Народився фундатор і знавець славістики в місті Варва тодішнього Лохвицького повсту Полтавської губернії (натепер районний центр Чернігівської області). Рік народження майбутнього вченого – 1808р. не викликає різночитань в літературі й вважається офіційною датою. Щодо місяця та дня народження Осипа Бодянського, то зустрічаємо декілька: 31 жовтня, 3 листопада, 12 листопада, 13 листопада. Дату 3 листопада, як день і місяць народження старшого сина Бодянських було вказано в “Біографічному словникові професорів і викладачів Імператорського Московського університету”. Натомість і в своєму “Щоденнику” Осип Максимович указав саме цю дату “3 листопада 1808р.” [42].

Проте, доцільно зауважити, що через два роки по смерті Бодянського, дослідник і видавець Ніл Попов уточнював, що 3 листопада 1808р. його насправді було охрещено. Точну же дату народження Осипа Максимовича дослідили лише у 1831р. шляхом розпитування хрещених батьків й інших осіб, оскільки не було виявлено метричного свідоцтва. Отже було встановлено, що О. Бодянський народився 31 жовтня 1808р. [58]. Саме цю дату ми вважаємо достовірною. Додамо, що ще одним аргументом на користь даного судження є біографічне твердження Миколи Василенка, як першого дослідника життя Осипа Бодянського –

31 жовтня [19, с. 141]. Нарешті, толерування до дати 12 (13) листопада, як дня народження майбутнього історика-славіста знаходили в сучасних працях, наприклад, В. Саверської-Лихошви [65, с. 9] та ін.

Батьком Осипа Бодянського був благочинний священик Варви – Максим Гаврилович. Мати, Тетяна Василівна, вірогідно походила з дворян, оскільки володіла родовою садибою та кількома кріпаками. Крім старшого Осипа, в родині Бодянських був молодший на чотири роки Федір. Сини були, без сумніву, єдиною відрадою та втіхою в однорідному житті батьків.

Різноманітні листи Осипа до батька та матері, що збереглися на сторінках журналу “Чтения”, як можемо бачити в текстах, промовисто свідчать про велику любов і пошану до них. Так, як правило, він починав свої листи зі слів: “Найдорожчі батьки!”, “Улюблені батюшка і матуся”, “Ваш покірний і відданий син і слуга”, “З істинною моєю повагою і синівською любов’ю” [49]. Не викликає будь-якого сумніву, що все це Осип Максимович писав щиро, з глибокою повагою та синівською любов’ю.

Після закінчення місцевої початкової школи, юний Осип продовжив навчання в Полтавському духовному училищі. Надалі у 1821р. він вступає до Переяславської духовної семінарії.

Навчання було не з легких. Потрібні були власні кошти, а матеріальні засоби Бодянських були обмежені. Листи до дому на перших порах короткі, уривчасті і повні різних господарських повідомлень, розрахунків, які стосувалися вислання провіанту з села в Переяслав, квартири, одяг і т.п. Синівською любов’ю просякнуті листи до матері. В них він піклується про її здоров’я, спокій. Коли ж наважується вийти з духовного звання і поступити в педагогічний інститут, пише про це батьку, від матері він не

чекає поради, а просить навіть не говорити їй, “наскільки можливо це від неї приховати, бо цим можна буде сильно скривдити і налякати” [49, с. 29].

Слід сказати, що з самого свого вступу в духовне училище, потім в семінарію, О. М. Бодянський жив повністю самостійно і користувався повною свободою: сам наймав собі квартиру, репетиторів, сам замовляв собі плаття, купував книги, їздив куди завгодно і коли завгодно, навіть в Київ і Васильків, не питаючись заздальгідь у батька [49, с. 51].

Життя на свободі закономірно позитивно відбилося на духовному розвитку О. М. Бодянського. Він жив своїми життєвими інтересами, був знайомий з різними людьми, знав, розумів і багато чим цікавився, найперше тим, що вирувало навколо нього.

Через власну бідність молодий семінарист витрачав кошти суто на предмети першої необхідності. Лише в одному випадку О. М. Бодянський діяв не завжди раціонально та обережно – це придбання книг. Він купував не лише ті книги, без яких не можливо було обійтися при навчанні, а й витрачав гроші на придбання рідкісної літератури, яка не була вкрай необхідна. В цьому ми бачимо зародок майбутнього колекціонера. Ще в перших листах після свого вступу в семінарію О. М. Бодянський просив у батька досить значну суму грошей – 10 крб. 50 коп. на покупку латино-російського лексикона, який за його словами, міг би йому згодитися і в семінарії [49, 51]. Любов до книг закономірно гарантувала устремління до знань, творчості та науки. Також з цього часу, можна стверджувати, що у О. М. Бодянського почала складатися своя власна бібліотека, яка поступово стала однією з рідкісних і найбагатших у Росії.

В 1828 році з ініціативи Міністерства освіти було відновлено Головний Педагогічний Інститут у Санкт-Петербурзі для підготовки професорів в університети і викладачів у гімназії, пансіони та інститути. У зв'язку з цим вийшло розпорядження про направлення в Інститут вихованців семінаріїв, по декілька чоловік з кожної. З Переяславської семінарії було призначено трьох осіб із середнього відділу. О. М. Бодянський активно добивався, щоб потрапити в число цих кандидатів. Неабияке значення мала й матеріальна сторона, адже навчання тривало лише чотири роки, після чого надавався чин професора дев'ятого класу, а особливо успішним – восьмого класу із заробітною платнею 1500 крб. О. Бодянський не хотів залишатися у духовному чині навіть після закінчення Київської духовної семінарії (до якої, зазвичай, вступали після Переяслава), оскільки, практично, неможливо було знайти достойну роботу [49, с. 28]. Бажання вчитися, тривалий час переслідувало Осипа, але для жорсткого відбору він не був готовий, бо архієрей помітив один його фізіологічний недолік, а саме – косина правого ока. Потрібно було щось робити. О. Бодянський наполегливо декілька раз просив свого батька вислати інспектору семінарії Якову Омеляновичу Беккаревичу “гостинець” – ту чи іншу суму карбованців, які багато в чому, за його словами, допомогли б справі, оскільки від Беккаревича залежало призначити в цей Інститут найбільш здібних і здорових семінаристів. Надії на скромного хабара не справдилися, треба було сподіватися лише на свої розумові сили [49, с. 3–5].

Навчання продовжувалось. Під чийм впливом в Осипа Максимовича виросла любов до високої науки і літератури – невідомо, хоча за свідченням одного шкільного товариша, ще тоді він відмічався особливою любов'ю до вправ по словесності, грав у

комедійних діях роль Наполеона. Наші спостереження дозволяють стверджувати, що саме “Малоросійські пісні” Максимовича і особливо задушевний вступ до них збудив в ньому бажання до занять мовою, історією і поезією його батьківщини [25, с. 147]. Аналіз джерельних матеріалів дозволяє стверджувати, що зазначені вище праці М. Максимовича стимулювали Осипа та Федора Бодянських зібрати на теренах Полтавської губернії понад вісім тисяч народних пісень. Надалі вони були систематизовані за родинно-побутовими, господарчими, весільними, колисковими, жартівливо-ліричними, козацько-бурлацькими критеріями та оформлені у 1834р. в творчий збірник “Українські народні пісні в записах Осипа і Федора Бодянських” [57, с.35].

У вересні 1831 року О. М. Бодянський закінчив семінарію. На порядок денний стало питання про вступ до Імператорського Московського університету. Для цього насамперед, знову таки потрібна була певна сума грошей, щоб заплатити за дорогу, а це становило близько 200 крб. Певна частина цієї суми була позичена в отця В. І. Константиновича, священника з Варви, у другому приході якого священствував і отець Максим Бодянський. Крім того, Осип Бодянський міг мати власні заощадження, зібрані шляхом навчання дітей поміщиків. Так, він став домашнім вчителем трьом дітям поміщика Піщанського, який проживав за тридцять верст від Варви. В рік за свою працю він попросив сто тридцять карбованців і деякі речі [49, с. 59].

Яким чином О. М. Бодянський добрався до Москви невідомо, але прибув він до міста в кінці 1831 року. Успішно витримав вступний екзамен і 28 грудня 1831 року став студентом Імператорського Московського університету на відділенні словесних наук.

Московський університет того часу ставав на шлях певного оновлення. Старі повір'я, коли університет був схожий більше на гімназію, мало-помалу відходили у вічність, на відпочинок пішли і старі професори, які поверхово цікавилися наукою, читали з зошитів, майже ніколи їх не поновлюючи. І хоча нова ліберальна епоха в історії Московського університету ще не наступила, все ж студенти активізували свої відносини; спільні бесіди зближували їх в окремі групи, гуртки, зароджуючи пошуковий та допитливий інтерес до науки. З університету товариське життя переходило на приватні квартири, і тут в більш тісному колі, далеко від офіційної обстановки студенти намагалися власними силами розвиватися інтелектуально, що не міг дати їм офіційний університет.

Одним з таких об'єднань став гурток М. В. Станкевича. До його складу входили товариші М. Станкевича, а також деякі особи, що завершили навчання, наприклад, В. Белінський, К. С. Аксаков, І. Гончаров. До цього ж гуртка належав і О. М. Бодянський. Гурток збирався зазвичай вечором у М. Станкевича, при чому єдиним напоєм був чай, якого випивали величезну кількість, а пригощали хлібом, що вживали також не мало. Гурток виділявся самостійністю думки, свободою від всякого авторитета. Він бажав і шукав правди, серйозної справи, чистоти духовних намірів.

Політичні питання цікавили учасників мало, але в цьому гуртку, за словами К. С. Аксакова “виробився загальний погляд на Росію, на життя, на літературу, на світ, як споглядання в більшості негативне” [19, с.151].

Яку роль відіграв О. М. Бодянський в гуртку М. Станкевича повністю невідомо. Проте наявні джерела переконують, що приналежність його до цього гуртка не могла пройти безслідно, він мусив здійснити на нього просвітницький вплив. Мабуть,

цілком слушною є думка дослідниці радянської доби Л. Насонкіної, що "... всі студенти-учасники гуртка М. В. Станкевича – вчилися на словесному відділенні, більшість з них закінчила університет кандидатами..." Далі вона додає, що "всі вони пробували свої сили на літературному поприщі" [45, с. 313].

У цій інтелектуальній справі О. Бодянський-студент високо цінував лекції професорів М. Т. Каченовського, М. П. Погодіна, Н. І. Надеждіна, І. І. Давидова.

Набутий досвід Осипу Максимовичу згодився в найближчому майбутньому. О. М. Бодянський став членом багатьох історичних товариств, в яких виступав з промовами, допомагав друкувати дослідження, вів жваве листування. Подальша його доля була тісно пов'язана з "Товариством історії та давнини" при Московському університеті.

Аналіз історичних джерел доводить, що О. М. Бодянський відмічався феноменальною пам'яттю. К. С. Аксаков згадував, наприклад, про нього такий випадок, який мав місце на лекції у професора Н. Надеждіна. Останній надумав зробити експромт і несподівано запитав щось у студента з Малоросії, який сидів за останнім столом. О. М. Бодянський піднявся і став відповідати, немов по книзі, чомусь постійно опускав очі вниз. Студенти засміялися, всі були впевнені, що Бодянський читав по книзі. "Помітивши книжний порядок відповіді, Надеждін сказав: "Вибачте, пане Бодянський, мені здається, що ви читаєте з книги". "Ні, – відповів Бодянський і спокійно продовжив відповідь. Надеждін, дивлячись на його опущені очі і чуючи постійну рівну книжкову мову, сказав: "Вибачте мене, пане Бодянський, завітайте, будь ласка, до кафедри". Бодянський замовк, почувся стукіт і ходьба – це Бодянський наближався до кафедри, став

перед нею і переконливим спокоєм продовжив виступ, так само як за заднім столом. “Зробіть милість, вибачте мене”, – сказав Надєждін: “Чудово, чудово” [19, январь, с. 41].

Феноменальну пам’ять О. М. Бодянський зберіг до самої смерті, він знав масу різних прислів’їв, приказок, цитат, виразів на різних мовах, переважно латиною, любив пересипати ними свою, і без того дещо важкувату мову, та свої листи.

На нашу думку, саме серйозне відношення до навчання, цілеспрямованість та зосередженість висунули О. М. Бодянського в число кращих студентів. На словесному факультеті Московського університету панувала тоді наукова історична школа М. Т. Каченовського, який, володіючи обширними, багатосторонніми знаннями умів заохочувати молоді уми до серйозного творчого пошуку.

Результатом занять О. М. Бодянського з історії під керівництвом М. Каченовського стала кандидатська дисертація “Про погляди щодо походження Русі”. Дана праця побачила світ у 1835р. і несла в авторському тексті сліди та впливи скептичної концепції М. Т. Каченовського. Ось як можемо прочитати початок, за твердженням Осипа Бодянського, слов’янської історії: Русь і Варяги – не нормани і не скандинави а балтійські слов’яни; Варяги-слов’яни з балтійського помор’я, що колонізували Новгород [11, №37, с. 121–122]. До зазначеної праці О. Бодянського автор магістерської роботи звернеться більш ґрунтовно у наступних розділах.

У 1834 році Осип Бодянський закінчив Московський університет. З 1834 по 1837 роки, як свідчать біографічні джерела, він працював у Московському університеті та учителював у 2-й московській гімназії. Цілком сприятливою обставиною для творчої

кар'єри Осипа Максимовича стало те, що саме у цей час у російських вищих навчальних закладах було введено новий устав. Відповідно згідно зазначеного документа утворювалися нові кафедри. У Московському університеті почала діяти кафедра історії та літератури слов'янських нарід, з якою тісно була пов'язана подальша викладацька і творча діяльність вченого.

У зв'язку з обмеженими рамками магістерської роботи можемо лише додати, що Осип Максимович користувався заслуженою повагою університетських колег, мав вдячність і авторитет серед студентів. Дякуючи професору О. О. Кочубинському, маємо описовий портрет викладача-ученого О. Бодянського: “Але ось професор на кафедрі... Величезна голова на короткій шиї, дбайливо пов'язана чорною шовковою хусткою... або широкою атласною смугою, з негустою рослинністю на голові посередині, з зачесаним на скринях волоссям уперед гребенем, з великими, ... добрими очима, при чім одне з них було пошкоджене, з широким носом... Перед слухачами був справжній “запорізький козак” на кафедрі” [35].

Наступний віховий період життя Осипа Бодянського відомий за джерелами як закордонна подорож. Вона тривала з жовтня 1837р. по вересень 1842р. Дана мандрівка буде детальніше проаналізована у другій частині розділу.

І хоча Осип Максимович повернувся додому з тяжкою ревматичною недугою і покаліченими ступнями 29 жовтня 1842р. його було затверджено у званні екстраординарного професора викладачем кафедри історії та літератури слов'янських нарід Імператорського Московського університета [61, с. 71]. До 1868р. Осип Бодянський, після смерті свого вчителя М.Т. Каченовського, очолював дану кафедру.

Обмежені рамки магістерської роботи не дозволяють всебічно охарактеризувати професійну працю викладача Осипа Максимовича. І все ж зауважимо, що він зумів сказати нове слово у викладанні слов'янських мов і літератур. Вчений-викладач аргументовано вимагав поєднувати вивчення історії, літератури та мови. Осип Максимович викладав чеську та словацьку мови. Натомість Московський університет став першим вищим навчальним закладом, в якому почалося вивчення словацької мови. До того ж додамо, що програмно студіювалися сербська, хорватська, болгарська та інші мови, паралельно читався курс “Опис слов'янства”. Аналізуючи навчальні плани, можемо стверджувати, що О. М. Бодянський започаткував у Московському університеті школу слов'янських філологів. Серед його учнів можемо назвати – Є. Новиков, А. Майков, О. Котляревський та ін. [45, с. 102].

У 1855р. О. М. Бодянський написав докторську дисертацію на тему “О времени происхождения славянских письмен” [12]. Вчений самостійно у 1855р. видав дисертацію до урочистостей святкування 1000-тя створення слов'янської азбуки, попри антинаукові інтриги голови координаційної ради пана С. П. Шевирьова [7].

У 60-х роках ХІХ ст. університетська навчальна ситуація в Росії загострилась, а класична освіта бодай стала гальмом для поширення знань. Консервативним недругам та реакціонерам Бодянський дав справжній бій, захищаючи як автономію університетів, так й прогресив-методи професійного навчання. Також нездарні опоненти Осипа Бодянського вимагали, щоб платню за навчання вносили за чотири роки наперед. А це означало, як казав Бодянський, “підрив молодого покоління:

менша кількість вступить до університету, але ж зате буде побагатше...”. Тому вчений з жорстким гумором дав своєрідний рецепт прихильникам класичної освіти: “Краще витвердіть задниці в древніх мовах, які навчать їх стійкості, ... моральності думки та поваги до публічного середовища” [61, с. 73]. Як видно з документів, реакційна професура на чолі з П.Леонтєвим підступно забалотувала Осипа Бодянського у Раді університету на чергове п’ятиріччя. Звідсіля й наслідок цих драматичних подій – вчений-професор припинив викладацьку діяльність, що тривала близько 35 років, і пішов у відставку. Сталося це в жовтні 1868р.

Хоча, забігаючи наперед, додамо, що науково-творча та видавнича робота продовжувалася до його останніх днів. Осип Максимович Бодянський помер 6 вересня 1877 року. Сталося це, як записав його учень і земляк О. Кочубинський, “у скромному... флігелі на Великій Микитській вулиці Москви” [41, с. 547]. На той час, його брат Федір помер (1873р.) і залишилося тільки дружина Марфа Микитівна Артем’єва. Поховано було Осипа Бодянського на території старовинного Новодівичого монастиря, що само вже стало свідченням визнання російською спільнотою непересічних заслуг і визначного вкладу О. М. Бодянського в розвиток історичної науки та слов’янознавства.

Аналіз джерельного та історико-біографічного матеріалу переконує нас в тому, що почуття любові до батьківського дому й України Осип Бодянський проніс на життєвому шляху від навчання в духовній семінарії до здобуття вищої освіти у стінах Імператорського Московського університету.

Недарма авторитетний та перший біограф Бодянського Микола Василенко розмірковував: “Звідки міг з’явитися в О. М. Бодянського цей інтерес до своєї батьківщини Малоросії?”

й, від себе додамо, соковитий український діалект в побуті та діяльності [19, с. 18–19].

Здобувши ступінь кандидата словесних наук за наукову роботу “О мнениях касательно происхождения Руси” (1834р.), захистивши магістерську працю “О народной поэзии славянских племён” (1837р.), нарешті, написавши та опублікувавши докторську дисертацію “О времени происхождения славянских письмен” (1855р.), Осип Максимович Бодянський гідно продемонстрував неймовірно високий рівень його як творчого, самобутнього вченого, відданого професійному й некорисливому служінню історичній та славістичній науці. Автор магістерської роботи переконаний, що детермінуючим принципом наукових пристрастей та життєвих цінностей О. Бодянського була палка любов до України, за що студенти та колеги називали його “запорізьким козаком з гетьманськими вусами”.

§ 2. Закордонні подорожі О. Бодянського

та реалізація наукових проєктів слов'янського світу

У 1835р. в Російській імперії вступив у дію новий університетський статут, згідно з яким були відкриті кафедри історії та слов'янських нарідів.

Окрім Московського, було створено такі кафедри слов'янської історії та літератури в Петербурзькому, Харківському та Казанському університетах. Хоча заснування цих кафедр і не було раптовою випадковістю, потреба у них усвідомлювалась давно, але сам факт їхнього відкриття застав російських вчених, можна сказати, зненацька. Любителів слов'янознавства було не мало, але фахових спеціалістів, вчених придатних для викладання слов'янських нарідів загалом не було. В Московському університеті

цю кафедру зайняв тимчасово відомий, однак постарівший, вчитель О. М. Бодянського М. Т. Каченовський. Спроба запросити в Москву професором слов'янських нарід відомого Й. Шафарика та зарубіжних славістів не увінчалась успіхом, останній відмовився. Така участь чекала й інші університети. Треба було обходитися своїми силами. І тоді Міністерство народної освіти вирішило послати за кордон групу молодих випускників для вивчення історії, літератури і мови західних та південних слов'ян. Вибір керівництва Московського університету впав на О. М. Бодянського.

Говорили, що відомий меценат-граф С. Г. Строганов ще раніше прийшов в клас латини однієї з гімназій, де викладав О. Бодянський, і був здивований його українсько-семінарським говором зазначив: “Як дурно ви читаєте латиною”. “А ви звідки знаєте, що я дурно читаю”, – відповів О. Бодянський. Можливо, – додав він, – римляни читали ще гірше за мене!” Любителю сміливих і оригінальних рішень ця відповідь сподобалась. З тих пір почалося їх зближення [19, с. 141].

Припустимо, що зближення О. М. Бодянського з С. Г. Строгановим могло відбутися і іншим способом – через М. Т. Каченовського або М. П. Погодіна. Обоє повинні були добре знати О. М. Бодянського. Натомість саме М. Погодін надав О. Бодянському суттєву підтримку в його перших кроках на шляху слов'янської історії та філології.

Слов'янознавчі розвідки стали для О. М. Бодянського провідним напрямом його вченої кар'єри. Молодий вчений всю свою увагу зосередив на вивченні слов'янських нарід і літератури. Нагадаємо, що ще у 1834р. Осип Бодянський отримав ступінь кандидата словесних наук, захистивши наукову працю “О мнениях

касательно происхождения Руси” під керівництвом професора М. Каченовського [11]. У вересні 1836 року О. М. Бодянський подав у раду університету прохання про допущення його до екзамену на ступінь магістра, переважно з предмету історії і літератури слов’янських нарід, який він успішно склав. Не пройшло й півроку, як у травні 1837р. О. Бодянський захистив дисертацію на тему “О народной поэзии славянских племен” і став першим магістром слов’янських нарід [30, с. 18]. Один з важливих висновків О. М. Бодянського це патріотичне твердження – “Будь яка поезія, щоб бути самостійною, витонченою, істинною поезією, неодмінно повинна бути народною” [15, с. 153].

Ця теза віддзеркалювала вимогу до літератури, яка висувалась романтичним напрямком наукової думки того часу. Істинно важливе шукалося в сивій давнині, куди не може зазирнути жодна жива душа. Зв’язок з минулим був би назавжди втрачений, аби не простий люд. Саме він у своїй пісенній творчості зберіг і доніс до нащадків те особливе і неповторне, яке вражає своєю вишуканістю. Життєдайний внесок народу потрібно нам належно оцінити.

Із захистом магістерської дисертації перепони для закордонного наукового відрядження були усунені. О. М. Бодянський склав для себе широкий план подорожі, який збирався виконати за два роки. Він вирішив відвідати насамперед місця Австрії, Німеччини, Туреччини, Італії, а також місто Варшаву. О. М. Бодянський був першим славістом, відрядженим закордон з науковою ціллю. Складена ним програма подорожі стала першим документальним проєктом такого виду. Затверджений Міністерством народної освіти план О. Бодянського включав в себе всі землі, на яких жили слов’яни. Однак, довгий і

складний маршрут вказував й на ще досить туманні уявлення про слов'янський світ, про реальні можливості наукового вивчення давньої історії слов'ян. О. М. Бодянський планував зайнятися всіма сторонами життя слов'янських народів, їх минулим і теперішнім. Крім встановлення контактів із слов'янськими вченими і оволодіння всіма слов'янськими мовами, він поставив своїм завданням роботу в архівах і наукових бібліотеках, де збирався вивчати історію слов'ян, історію їх літератур, палеографію та нумізматику. Значне місце в програмі приділялось порівняльному методу вивчення слов'янських мов.

Величні та обширні задуми О. М. Бодянського свідчать не лише про притаманну самовпевненість, яка була йому властива. Слід зазначити, що при цьому він покладався на свою дійсну працелюбність та наполегливість. У його характері вченого відбилась допитливість славіста, його нестримне устремління до пізнання. Можна стверджувати, що ці проявлені в молодості риси характеру Осипа Бодянського – вченого були властиві йому протягом всього життя і залишили значний відбиток на його діяльності.

Як свідчать джерельні матеріали, програма О. М. Бодянського являла собою один з перших проєктів вивчення слов'ян, а множинність поставлених в ній завдань цілком характерна для початкового періоду російської славістики.

14 жовтня 1837 року О. М. Бодянський відправився з Москви у свою подорож – в історичні землі західних і південних слов'ян. Шлях молодого вченого пролягав через рідну Україну: Переяслав, Київ, Дубно, Луцьк, Володимир-Волинський. А далі – через Варшаву, Калуш, Вроцлав Осип Максимович прибув до Праги і відразу звернувся про зустріч до П. Й. Шафарика. Той прийняв

його тепло, як друга. О. Бодянський писав: “Шафарик такий добрий, такий уважний до мене, що я часто внутрішньо червонію сам за себе, бачачи як він піклується про найменшу дрібницю стосовно мене...” [19; Кн. 1, с. 143].

П. Й. Шафарик радить О. Бодянському розпочати роботу з бібліотеки Чеського музею. Більше ніж півроку О. Бодянський займався чеськими і словацькими мовами, вивчаючи пам'ятки слов'янської історії та літератури. У листі до М. Погодіна, датованому лютим 1835 року, він з радістю повідомляє: “Скажу тільки, що я тепер маю такий успіх у чеській, що відкинувши усіляке чванство і хвастощі, розмовляю по-чеськи, немов би тут народився. Це я й сам відчуваю і відгуки інших переконують мене в тому. Так хочу вчинити і з іншими слов'янськими мовами, без того моя кафедра не буде кафедрою живого і родючого знання” [3; 19, Кн. 1, с. 144]. У Празі О. Бодянський пробув біля десяти місяців.

На початку осені 1838 року О. Бодянський мандрує по Чехії, знайомиться з розмовною мовою різних областей. З Моравії, куди він перебрався згодом, Осип Максимович вирушає до Відня, де зустрічається з Варфоломієм Копитаром. Протягом місяця студіює “Октоїх” Ганкенштейна. Надалі були Братислава, Будапешт. Осип Бодянський знайомиться з Яном Колларом і опановує сербську мову. У його планах – поїздки в Сербію, Болгарію, Трансільванію, Галіцію, Закарпаття, на Буковину і, зрештою, в Словатчину та Словенію. Проте, раптова хвороба (тяжка форма ревматизму ніг) змусила до травня 1839 року залишитися в угорському Будапешті. О. М. Бодянський вірить в свої сили і що продовжить подорож за відповідним маршрутом. “Піднімуся повністю на ноги, і все в мені підійметься, я впевнений, що згодом візьму своє, де б не було, на

Батьківщині, на чужині” [19, Кн. 1, с. 145]. Новий напад хвороби у 1841р., на початку 1842р. примусив його знову боротися з недугою.

З властивою йому наполегливістю, О. Бодянський всюди намагався виконати поставлені в програмі поїздки завдання. Він встановив особисті контакти з видатними діячами слов'янської науки і культури, в тій-чи іншій мірі освоїв більшість слов'янських мов, вивчив рукописи не лише в широко відомих і фундаментальних бібліотеках Праги, Відня, Пештах, Фрушкогорських монастирів, але й у невеликих монастирських і гімназійних бібліотеках. При цьому, за згадками І. І. Срезневського, він проявив неабияку працелюбність, виписуючи цілими зошитами уривки з літописів [67, с. 23].

З твердим і заслуженим іменем знавця слов'янства та слов'янських старожитностей повернувся О. Бодянський у Москву через п'ять років у вересні 1842 року. За кордоном була зібрана цінна бібліотека по слов'янознавству, з понад 3000 книг. Немає сенсу не довіряти словам Осипа Максимовича: “Подорожуючи по закордонним слов'янським землям, більше 30 років тому назад, я встиг скласти по своєму предмету таке зібрання творів, подібно до якого, з впевненістю можу сказати, навряд чи є у кого з сучасних і закордонних славістів, а із закладів хіба один лише Чеський музей у Празі і частково Віденська публічна бібліотека можуть суперничати з ним” [67, с. 35].

Після повернення Осип Бодянський уступив за тією ж номінальною ціною, яку платив сам, більшу частину свого слов'янського зібрання близько 2000 книг Московському університету, поклавши тим самим початок слов'яно-європейського відділу наукової бібліотеки. Завдяки піклуванню О. Бодянського у

фондах університетської бібліотеки досить повно були представлені рідкісні видання з славістики, що відносилися до XVIII – першої половини XIX ст. Сюди належали граматичні твори Домбровського, Берполока, Караджича; словники з окремих слов'янських мов; хрестоматії, букварі, твори з історії, етнографії та географії слов'янських народів і країн; збірники і періодичні видання. Після повернення до Московського університету О. М. Бодянський став добровільним підписувачем і комісіонером слов'янських книг закордоном, мав підписку на 42 екземпляри сербських видань В. Караджича, тоді як сам сербський князь підписувався лише на 20 екземплярів [58, с. 47].

Аналіз закордонної подорожі та зібраних О. Бодянським слов'янських історичних джерел дозволяє нам констатувати, що найбільший вплив на нього мав Павло Йозеф Шафарик. Саме його науковий вплив і авторитет формували у О. Бодянського уявлення про слов'янський світ і історичну спадщину. Тому в одному з листів до М. Погодіна він писав: “Шафарик для мене – ціла Академія, йому я найбільш вдячний і сумніваюсь, що хтось міг так знадобитися мені, як він. П. Шафарик... – це ціла бібліотека, жива енциклопедія всіх свідчень про слов'ян” [19, Кн. 1, с. 144]. З упевненістю варто додати, що таку оцінку П. Й. Шафарика Осип Бодянський зберігав усе своє життя. Праці та концептуальні ідеї слов'янського вченого Осип Максимович поклав в основу як своєї викладацької, так й наукової діяльності.

Насамперед, теоретичний підхід Шафарика ґрунтувався на системному викладанні базових знань у сукупності з практичним вивченням літературних творів і історичних документів. Метаферишно П. Шафарик радив О. Бодянському: “Добре зробіте,

якщо з самого початку будете давати більше молока, а ніж важкої... їжі. Не забувайте, що ми зачинателі...

Достатньо відкрити двері та показати дорогу: хто захоче бути слов'янським філологом, нехай сам іде далі" [4, с. 100–101]. Тому цілком закономірно, що О. Бодянський переклав на російську мову праці П. Шафарика, наприклад, "Славянские древности", "Славянскую этнографию" та ін.

Виконуючи закордонний проєкт, О. Бодянський налагодив особисті контакти, окрім П. Й. Шафарика, з такими визначними діячами слов'янського національного відродження, у Відні – з Є. Копітаром, В. Караджичем, Л. Гаєм; у Пешті – з Я. Колларом; у Празі – з В. Ганкою, Ф. Палацьким; у Загребі – з С. Вразом; у Вроцлаві – з Я. Пуркіне та ін. Саме на сторінках "Чтений" Осип Бодянський буде регулярно друкувати твори вище зазначених видатних слов'янських учених, а також історичні документи із зарубіжної слов'янської філології, етнографії, історії [25, с. 135–136].

Дослідивши історіографічні джерела та матеріали зарубіжної подорожі О. М. Бодянського у слов'янські землі протягом 1837–1842рр., можемо зробити такі висновки.

Визначні контакти, знайомства, зустрічі з освіченою елітою слов'янських країн, збирання та вивчення історичних джерел та праць зарубіжних славістів сприяли формуванню слов'янського простору в широкому науково-культурному контексті. О. М. Бодянський оволодів сімома слов'янськими мовами, вільно студіював сербську, хорватську, чеську, словацьку та інші в навчальному процесі Московського університета. Все це дозволило йому створити школу слов'янських філологів.

Натомість 40-ві роки ХІХ ст. стали знаменним періодом інтенсивних і різносторонніх контактів О. Бодянського зі слов'янським світом. При цьому він виступав як секретар “Товариства історії та старожитностей російських” і редактор часопису “Чтений”, професор кафедри історії та літератури слов'янських нарід, а подекуди й як приватна особа. Наявні матеріали дозволяють виявити різні сторони славістичних контактів того часу в цілому.

Кінець 40-х – 1857 роки був складним, як зазначалося вище, в особистому житті О. Бодянського та розбудові слов'янського простору. Гальмування діяльності Товариства та редагування “Чтений” призвело до звуження його наукових контактів. Наприклад, П. Й. Шафарик з сумом писав О. Бодянському, у 1850р.: “З початку 1848р. я нічогосінько не отримував з російської літератури” [4, с. 104]. З іншої сторони, зміна суспільно-політичної ситуації, а саме революційні події 1848–1849рр. придушення національно-визвольних рухів у багатьох слов'янських землях, суттєво обмежувала наукові та культурні контакти. Непідставно з попереднім періодом у зазначений час робота О. Бодянського переважно здійснювалася як обмін науковими працями та періодичними виданнями.

Заключний період реалізації наукових проєктів слов'янського світу припадав на 1858–1877 роки. Пожвавлення славістичних контактів частково було викликано короткою поїздкою Осипа Бодянського в слов'янські землі у середині 60-х років ХІХ ст. Нові тенденції, на нашу думку, були пов'язані зі смертю найбільш авторитетних і активних союзників і однодумців Осипа Максимовича – П. Шафарика, В. Ганки (1861р.), В. Караджича (1864р.) та ін. Нове славістичне покоління тяжіло до політичної та

публіцистичної діяльності. Сам же О. М. Бодянський, незалежно від політичної практики та кон'юктури, перевагу віддавав науковій сфері – секретарській роботі в Товаристві, науково-видавничій діяльності в “Чтениях”.

Отже, значення поїздки у землі західних і південних слов'ян для О. Бодянського важко переоцінити. Ним були зібрані багаті матеріали, що відносяться до різних сфер слов'янських старожитностей. Вагоме місце серед них займали свідчення про ранній період слов'янської історії, про початок християнства у слов'ян. Під час подорожі було закладено наукові зв'язки зі слов'янським світом, без яких були не мислимі подальше життя та науково-видавнича діяльність О. М. Бодянського.

РОЗДІЛ II

ВИДАВНИЧА ТА НАУКОВО-ПОШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ О. М. БОДЯНСЬКОГО

§ 1. “Лучшая награда для меня – “Общество Истории и Древностей Российских”: Осип Бодянский науковий секретар Товариства при Московському університеті

Важливе місце у слов'янознавчому дослідженні історичного минулого займають наукові товариства. Саме з ними були пов'язані важливі пошукові та славістичні наукові розвідки. Досить часто зазначені інституції видавали зібрані студійні матеріали у періодичній пресі. О. М. Бодянский не міг залишатися осторонь даної роботи.

Ще до поїздки за кордон у 1837р. О. М. Бодянский був обраний дійсним членом Московського “Товариства історії та старожитностей російських”. Але фактична його участь у Товаристві почалася лише після повернення з подорожі до слов'янських країн. 28 листопада 1842 року О. Бодянский прочитав на засіданні Товариства свій перший реферат “Про мої пошуки в Познанській публічній бібліотеці”. Реферат цей, згодом, був надрукований в першій книзі “Чтений в Императорском обществе истории и древностей российских” (далі – “Чтения”), що вийшли під редакцією О. М. Бодянского [19, с. 389].

Активній участі О. Бодянского в Товаристві заважали, на перших порах, його університетські заняття. З 1842 до 1845 років він рідко виступав з рефератами. В 1845 році О. М. Бодянский, за більшістю голосів, був обраний в секретарі Товариства. Водночас він став і редактором періодичного видання “Чтения” [19, с. 390].

Діяльність О. М. Бодянського, як секретаря, склала цілу епоху в історії Московського “Товариства історії та старожитностей російских”. Історично Товариство було засновано в 1804 році і зобов’язане увазі імператора Олександра І. Саме після доповіді міністра народної освіти графа П. В. Завадовського про те, що відомий своїми вченими працями з історії, особливо давньоруської, німецький професор Август-Людвіг Шльоцер бажав би брати участь з російськими вченими у виданні Руських літописів. Натомість Олександр І вказав у лютому 1804 року скласти для цього при одному з вчених станів Товариство. Виконуючи волю монарха, міністр доручив меценату Московського університету, таємному раднику М. Н. Муравйову віднести з повагою до виконання даного рішення. Останній доклав зусиль для створення в “надрах своїх” особливого Товариства з вчених, що розуміються на російській історії. Університет швидко обрав з свого стану знавців з слов’янської давнини, а також запросив декілька сторонніх осіб, відомих у галузі вітчизняної історії. Так було створено Товариство, яке зібралося перший раз 18 березня 1804р. За докладом про це міністра освіти П. Завадовського 14 квітня було прийнято під “Высочайшее покровительство”.

Такий щасливий початок, на жаль, супроводжувався не зовсім щасливим продовженням: 7 років Товариство збиралося хтозна-де і хтозна-коли. Не маючи постійного напрямку роботи і досягнення певної цілі, діяльність його була не системною та хаотичною. Потрібну стрункність, порядок і науковий напрям вніс у діяльність Товариства, як не дивно, Устав 1811 року. Вибрано було постійне правління, поповнилася кількість діячів і членів, призначено збори, запропоновано конкретні завдання. Для виконання проєкту

було відкрито Товариству сприятливий доступ в архіви, казенні і монастирські книгосховища. Незабаром почалися щомісячні засідання (як правило, на початку місяця). Активізувалися меценатські вкладання грошима, речами, рукописами, документальними актами і книгами; заповідалися навіть цілі бібліотеки, наприклад, Дмитрієва-Мамонтова, князя Голіцина. За благодійність отримували подяки, ордени та медалі, а деякі імена карбувалися на особливій дошці золотими буквами у залі зборів Товариства. Закипіла різноманітна наукова діяльність. Проте події 1812 року внесли свої організаційні корективи. У пожежі столиці, разом з іншим, згоріла багата уже бібліотека Товариства. Погром і втрати були такі руйнівні, що, хоча Товариство і робило спроби відновити свої збори в лютому 1815 року, однак, взятися за продовження видання своїх праць змогло лише через 9 років [45, с. 71].

Додамо, як не намагалося Товариство потім відновити ефективну діяльність, але протягом 22-х років змогло видати не більше восьми частин своїх “Трудов и записок”, першу частину “Достопамятностей”, три окремі дослідження і стільки ж перекладів з німецьких видань та рукописів.

За словами одного з членів даного Товариства, воно, на середину 1840-х років перебувало у серйозному занепаді. Члени знаходили в ньому мало інтересу, видавнича діяльність була достатньо слабкою. Праці Товариства з’являлися з великими перервами.

У 1845 році, коли О. М. Бодянський, вибирається секретарем Товариства, ситуація докорінно змінюється на краще. Збірники, які видавалися Товариством і були до тих пір випадковими, перетворюються у періодичний та популярний журнал, як сказано

вище, “Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских”. Журнал цей мав спеціальний характер, але він був надзвичайно змістовно багатим і різним за авторським представництвом. Звичайно, все це – завдяки праці та енергії О. М. Бодянського. Він розширив програму журналу, зумів зацікавити працювати членів Товариства, а головне, сам віддав йому кращі можливості та свої сили. “Взявшись за видання “Чтений”, – говорив І.І. Срезневський, – О. Бодянський придумав для цього періодичного видання такі відділи, і такий порядок друкованого змісту, що було місце для всього – і дослідженням і описам пам'яток старовини, і запискам сучасників і всяким збірникам, і всяким заміткам, всьому скільки-небудь підходящому під кругозір уваги Товариства, яке б воно не було велике чи мало в оригіналі чи перекладі. Не могло бути поміщено лише те, що по чому-небудь О. Бодянський находив непотрібним” [67, с. 40].

Невтомність О. Бодянського при виданні “Чтений” вражала кожного. Йому самому доводилось і розшукувати матеріал, і вибирати та підбирати їх, самому перечитувати коректури, спостерігати за друком у типографіях. В той час “Чтения” складала бібліотеку необхідну для кожного історика, археолога, етнографа, статиста, мовознавця, історика літератури і народної словесності. Зазначимо, що не лише російської, але й західно-слов'янської [19, с. 392].

Основні напрями роботи Товариства та його видавничої діяльності були такі:

1. дослідження (нові роботи стосовно давнього минулого слов'янських народів);
2. матеріали вітчизняні (історичні джерела місцевого походження);

3. матеріали слов'янські (документи та дослідження з історії слов'ян);
4. матеріали іноземні (дослідження найрізноманітнішої тематики, які виходили за кордоном і були перекладені на російську мову);
5. різне (грамоти, словники, пропозиції, списки літератури та інші матеріали, які не увійшли до попередніх розділів) [19, с. 393].

Активна видавнича діяльність Товариства була перервана в 1848 році. До цього часу, з вересня 1845 року, О. Бодянським було видано 22 книги “Чтений”. На 23-й книжці видання було припинено, а відновлено лише у 1858 році, за редакцією таки ж О. М. Бодянського [19, с. 394].

Приводом припинення видання стала відома історія з друкування у “Чтениях” перекладу твору англійця Д. Флетчера на російську мову. 1848 рік був особливо важким в російській імперії. Революційні події, які розігралися в Європі, у вигляді Польського та Угорського повстань, дійшли до кордонів Росії і викликали сильну стурбованість у російських правлячих колах. Царська монархічна верхівка стала боятися революційних рухів у межах Росії, а імперський уряд звернув увагу, головним чином, на університети і друк. За останнім був усталений суворий нагляд, почались переслідування її редакторів і діячів. В цей час і на цьому фоні й розігралась історія стосовно видання перекладу твору Джільса Флетчера.

Англієць Джільс Флетчер був послом британської королеви Єлизавети і приїхав в Росію до двору Федора Івановича, після смерті Івана Грозного. У своєму творі “О государстве Русском или образ правления русского царя”, що вийшов у 1591 році,

Д. Флетчер зобразив досить сумну картину Російської держави і досить критично та негативно відгукнувся про різні сторони російського життя. В Англії книга викликала переполох. Справа в тому, що англійці вели жваву торгівлю з Росією і користувалися в ній широкими торговими протекціоністськими привілеями. Оскільки лондонська компанія боялася, як би російський уряд завдяки книзі Флетчера не забрав у неї пільги, то їй вдалося добитися від уряду спалення книги Д. Флетчера, за якого вціліло лише декілька екземплярів [19, с. 395].

Вихід книги співпав позаяк з перебуванням у Москві міністра народної освіти С. Уварова. Він вбачав у творі недобррозичливі та ганебні відгуки про російський уряд та духовенство (хоча з тієї історичної пори пройшло 2,5 століття). С. Уваров велів негайно зупинити подальший випуск “Чтений”. Надалі він повернув назад у Товариство випущені напередодні екземпляри і вирізати з них твір Д. Флетчера. За цих обставин О. М. Бодянський склав з себе повноваження редактора. Проаналізувавши історіографічні джерела, можемо стверджувати, що флетчерівська історія була тільки приводом звільнення О. Бодянського та закриття “Чтений”. Причина була захована в сутяжній боротьбі поміж попечителем московської шкільної округи графом С. Строгановим і міністром народної освіти графом С. Уваровим. Відомо, що у 1847р. роздмухла справа царату проти Кирило-Мефодіївського братства. Саме це спонукало міністра посилити ідейний вплив в університетському колі щодо слов'янської ідеї. Відповідно, С. Строганов вирішив, що подібного “двухсмысленного” наказу виконати не може.

Отже, історія з Д. Флетчером стала полем боротьби російських царедворців. Однак внаслідок неї найбільше

постраждав Осип Бодянський, позбавлений кафедри, Товариства та заробітку. Ці обставини спонукали П. Куліша запропонувати останньому дві тисячі асигнаціями в позику на невизначений термін без відсотків [24, с. 93].

Про ці події Осип Бодянський писав: “Ми все ще боїмося, і після багатьох століть, прикласти вухо до невігідних відгуків про нас іноземців. – Все ще думаємо, що вони, говорячи про Росію за 300 років, говорять про теперішню Росію, про наші порядки. Тому російський переклад твору, що мав в собі цілий скарб найважливіших звісток про тодішню Московську державу, у всіх відношеннях, став недоступний саме тим, кому цей твір був найбільш потрібний. Невже, нам написано ніколи не поглянути прямо в очі правді про нас висловленої нашими ворогами” [9, с. 209].

Але цим історія не закінчилась. За наказом зверху О. М. Бодянський був переведений професором слов'янознавства з Москви у Казань, В. І. Григорович, відповідно, з Казані у Москву на місце О. Бодянського. Цей наказ першим не був виконаний, О. Бодянський подав у відставку. Бо таку вже мав натуру. Будучи людиною прямолінійною та чесною, він не стерпів такого ставлення до себе. Іти на компроміс в даній ситуації О. Бодянський не хотів. З 2 січня 1849 року він був звільнений від служби при Казанському університеті. Для української історіографії заборона Товариства і “Чтений” була значною втратою, адже було призупинено друк малоросійських старожитностей. А новостворений “Временник”, що замінить “Чтения” за редакцією І. Д. Беляєва аж ніякої серйозної ролі не матиме. В усіх його 25 книгах протягом 1848–1857 років буде надруковано дві невеличкі праці про Україну М. Максимовича:

“Книжная старина южнорусская” і “О первом издании Дидакалій Сильвестра Косова” [24, с. 93].

Хтозна, яким би чином завершилась дана справа, якби свій пост не покинув славнозвісний міністр народної освіти граф С. Уваров. 4 грудня 1849 року О. Бодянський був повернений у Московський університет і його робота зосередилась на професурі. Таким чином, у відставці він пробув менше року.

Відновлення у званні професора О. М. Бодянського, не стало однак, повноцінним відновленням у званні секретаря Товариства. Про це ніхто позаяк не смів і заїкнутися після всього того, що трапилось. Лише у 1857р. за царською згодою Олександра II графа С. Строганова було знову затверджено головою “Товариства історії та старожитностей російських”, а Осипа Бодянського його секретарем і відповідно редактором “Чтений” [3, с. 100; 24, с. 93]. Далі у 1858р. знаходимо у першій книзі відновлених “Чтений” публікації Д. Бантин-Каменського “Источники малороссийской истории”, “Летопись и описание города Киева” М. Закревського, “О казаках” М. Маркевича та ін. Натомість ми можемо не підтримувати твердження сучасної авторки В. Саверської-Лихошви, що всі вищезазначені події співпали суто в одному 1858р. [65, с. 15].

Напередодні селянської реформи стало дещо дихатись трохи вільніше, Товариство, без будь-якого для себе ризику, могло обрати О. М. Бодянського у секретарі. Так, наш герой-науковець повернувся до редакторської діяльності і взявся за видання “Чтений”, які виходили тепер по 4 томи в рік. До своєї смерті за весь час свого редакторства О. М. Бодянський видав 100 книг цього періодичного видання, а з 1858р. – 78 книг [19, ноябрь, с. 410].

Видання набуло попередній науковий характер, а його історична частина навіть ще більше удосконалилася та розширилася. В самих “Чтениях” з’являється багато документів з нової малоросійської історії та за матеріалами, недоступними обговоренню у попередні часи. О.Бодянському належала хвала в тому, що він, займаючись питаннями віддаленими від нашого часу, ніколи не нехтував матеріалами та працями, що відносилися до більш пізніх періодів. Натомість, він ніби хотів заповнити і збагатити даремно втрачений час. Можна сказати, що завдяки “Чтениям” з’явилась можливість дослідження та обговорення нагальних питань і епізодів з нової слов’янської історії, так як в той час ще не існувало періодичних видань, введення в науковий обіг достеменно нові джерельні матеріали.

Діяльність Товариства не можна уявити без стосунків з подібними зарубіжними слов’янськими організаціями і закладами, що мали своїм завданням вивчення історії слов’янства. Серед них варто назвати такі:

- Товариство історії і давнини Південно-слов’янських народів в Хорватії (з 1851 року у Загребі);
- Товариство Сербської Словесності в князівстві Сербському (існувало з 1841 року), перейменоване в червні 1864 року у Сербське вчене Товариство (у Белграді);
- Вчене Сербське Верхньо-Лужицьке Товариство (у Гьорлиці);
- Чеський музей;

Матиці: Червоно-руська у Львові при Народному Російському домі; Словенська (Словацька) в Північній Угорщині; Сербо-Верхньолужицька (у Новому Саді) [3, с. 105].

Завдяки цим зв'язкам ще більше зріс інтерес до слов'янського світу, його історії. Вся робота велась під впливом антифеодальної боротьби, піднесення хвилі буржуазно-революційних і національно-визвольних рухів у Європі, ідеології романтизму, що відіграла надзвичайно важливу роль у розгортанні слов'янознавчих досліджень, пропагуванні народності і в активному та якісно новому зацікавленні народною культурою, літературою, мистецтвом.

О. М. Бодянський, можна стверджувати, без перебільшення був тією особою, яка надихала Товариство на творчу працю. Він гордився тим, що “майже без усяких коштів, зумів, одначе, всіма забуте Товариство, яке “спало” більше 40 років, не лише пробудити до життя, але і поставити його на чолі, всіх інших вчених Товариств, не заборгувавши нікому ні копійки, і не отримуючи за свою працю і старання також ні гроша [9, с. 216].

Завдяки О. М. Бодянському були налагоджені регулярні, зв'язки між Московським та зарубіжними Товариствами. В їх стосунках спостерігалася взаємодопомога в науковій і видавничій роботі, вони надавали один одному рукописи та інші матеріали, які необхідні були для дослідження. Важливе місце в даному плані відводилося листуванню. За відсутності інших засобів інформації вона грала першорядну роль в діяльності Товариств. З них вчені дізнавалися про нові видання, про нові дослідження, про найважливіші події наукового та культурного життя.

Аналіз кореспонденції О. Бодянського із зарубіжними слов'янськими вченими певною мірою дозволяє з'ясувати форми та масштаби його наукових контактів протягом понад третини століття.

Так, у другій половині 1840-х рр. з ініціативи О. Бодянського почали обиратися зарубіжні слов'янські вчені у почесні члени Московського Товариства – Д. Зубрицький, В. Ганка, Й. Юнгман, Я. Коллар, Ф. Челаковський, Я. Пуркіне, В. Мацейовський та ін. Як секретар, О. Бодянський піклувався про вчасну розсилку видань Товариства усім його членам закордоном. Коли ж публікації зарубіжних славістів не надходили вчасно, він не соромився вказувати на це колегам [2; 3, с. 102].

У 1850–1870-х рр. з'являються нові тенденції у наукових контактах Товариств. Певною мірою цьому сприяла подорож у слов'янські землі Осипа Максимовича у середині 1860-х рр. Саме зусилля О. Бодянського у сфері наукових контактів із зарубіжними Товариствами сприяли процесу інституалізації славістики, як галузі знань. Варто зазначити, що культурні події даного періоду спонукали О. М. Бодянського, почасти, й до окремих громадянських і суспільних висловлювань. Наприклад, з нагоди підготовки до 500-річчя народження Яна Гуса він, як секретар Товариства, відправив листа у Чеський розпорядчий комітет. У ньому він підтримав устремління “братів-чехів” до збереження та розвитку “народної самобутності та самодіяльності” [3]. Проте, попри подібні суспільні оцінки, Осип Бодянський віддавав перевагу суто науковій та дослідницькій роботі.

Подальший період діяльності Товариства з 1868р. до смерті О. Бодянського у 1877р. був позначений рядом драматичних подій. Так, у жовтні 1868р., внаслідок провокаційної поведінки професора Леонтьєва та інших колег, Осипа Бодянського було забалотовано в штаті Московського університету. І сталося це після 25-річної служби Осипа Максимовича в закладі, який він вважав своєю альма матір'ю. Попри те, що він продовжував

виконувати обов'язки секретаря Товариства, все більше перешкод його недруги-опоненти (А. Кубарев, М. Леонтьєв, П. Ісаков, Катков, Г. Любимов та ін.) створювали в його діяльності, щоб зруйнувати наукові та організаційні заклади старого московського історичного товариства [19, с. 414–415, 422–423].

Зрозуміло, що будучи вже літньою людиною з хворобливим здоров'ям, О. М. Бодянський важко переживав ці чорні хмари над соєю головою. Проте, як відомий науковець, вчений-інтелектуал, він аналітично розумів і оцінював значення його сорокарічної кожноденної роботи. Достеменно, О. Бодянському вдалося "... поставити Товариство на чолі всіх інших товариств..." [19, с. 416]. "Товариство наше, – писав О. М. Бодянський в одному з листів, – , сміливо сказав про себе виразом "Слова про похід князя Ігоря", що воно б'ється "ищучи себе чти честі, а князю славы..." [24, с.94].

Трагічною буде доля зібраної О. Бодянським унікальної бібліотеки Товариства. Одразу після смерті вченого-секретаря 1877р. до його вдови М. Артем'євої прибула депутація членів оновленого Товариства з вимогою повернути все, що належало Товариству. Фактично було відібрано все найважливіше та найцікавіше. Навіть подяки, від нового Товариства за зроблений щедрий подарунок вдова так і не дочекалася [73, с. 760].

Аналіз історіографічних джерел дозволяє констатувати, що багатогранна та наполеглива праця О. Бодянського, як секретаря "Товариства історії та старожитностей російських" сприяла формуванню унікального комплексу пам'яток давньослов'янської писемності, а також загалом славістичних досліджень.

§ 2. О. М. Бодянський, як науковець і редактор “Чтений в Императорском обществе истории и древностей российских”

З 1845р. до самої смерті у 1877р., нехай з драматичними перервами, Осип Максимович Бодянський 33 років був не лише секретарем Товариства історії та старожитностей російських, а й редактором наукового часопису “Чтений в Императорском обществе истории и древностей российских”. Зауважимо, що усі попередні спроби, починаючи з 1804р., 1811р., 1823р., створити науковий журнал при Товаристві закінчувалися нічим [7; 19, с. 391–392]. Саме завдяки невтомній праці та енергії О. Бодянського було розроблено програму “Чтений”, набрано для поточної роботи співробітників, запрошено до наукової діяльності вітчизняних і зарубіжних вчених. Головне, що сам Осип Максимович віддавав часопису найкращі свої сили. І. Срезневський давав таку оцінку його невтомній роботі: “Взявшись за видавництво “Чтений”, Бодянський придумав... такі розділи видання, такі частини змісту і такий порядок... , що було місце для всього – і дослідженням, і описом пам’яток, і запискам сучасників старого та нового часу, різним збірникам... Не могло бути друковано тільки те, що Бодянський вважав недоцільним” [67, с. 40].

Як бачимо, Осип Максимович маючи високий науково-професійний рівень, сам вичитував коректуру, писав передмови та примітки, добирав матеріали і тільки тоді готував їх до видання. Для такої редакторської поведінки та самостійності О. Бодянському були притаманні заслужені права. Так, у 1834р., маючи членство у гуртку М. Станкевича при Московському університеті, він підготував свій перший помітний виступ у пресі.

Ним було надруковано рецензію на важливу працю Григорія Основ'яненка “Малоросійські повісті” [45, с. 313]. Зрозуміло, цей перший крок на літературному поприщі студента О. Бодянського не був знаним у широкому середовищі університетської молоді. Проте через рік у 1835р під псевдонімом Ісько Материнка О. Бодянський заявив про себе упевнено та гучно, опублікувавши неабиякий збірник віршів “Наські українські казки”. В оригінальній та віршованій формі він переповідав відомі українські казкові сюжети. Доцільно зауважити, що 27-ми річний Осип Максимович сміливо та щиро присвятив дану збірку, за його ж словами “... матері моїй рідненькій. Ненці старенькій, коханій, любій Україні” [61, с. 73]. Можна по різному оцінювати особу російського войовничого демократа Віссаріона Белінського, однак з його характеристикою автор повністю погоджується. Казкові вірші, казав останній, вирізняються “найчистішою малоросійською мовою” і головне, що вони стали виявом палкої любові сина до своєї матері-України [1, с. 118].

Отже, підсумуємо сказане вище. За своїм значенням новоявлений твір Осипа Бодянського, без сумніву, перевершив тодішні російські публікації. Більше того, гімназист Пантелеймон Куліш з вдячністю згадував ці казки, як перший чинник “народного самопізнання і самоцвіту староруського” [38]. Український письменник Іван Франко був з Кулішем однієї думки, упевнено вважав О. Бодянського вже тоді щирим і натхненним патріотом [74, с. 413].

Аналізуючи історіографічну літературу про наукову та видавничу діяльність Осипа Бодянського у журналі “Чтения”, можемо твердо констатувати, що творчий доробок вчених істориків всебічно та ґрунтовно віддзеркалює, фактично, усі

фундаментальні праці українського славіста. До цього ж комплексу наукової спадщини Бодянського-редактора “Чтений” входять також найважливіші праці європейських корифеїв слов’янських старожитностей. Нарешті, у видавничих аналах “Чтений” було зібрано багато історико-культурних і літературних документів, безцінних літописних текстів і списків, щоденників тощо.

Беручи до уваги вищесказане, а також обмежений об’єм магістерської праці, автор поставив за мету дати структурно-системний аналіз наукової спадщини О. Бодянського та видавничого доробку “Чтений”.

Найперше, осьовою метою видавничої діяльності Осипа Бодянського, відповідального редактора “Чтений”, було невід’ємне бажання нагадати українцям про їхні історичні корені, героїчні діяння українського козацтва, щоб “не бути рабами неключними і скотом несмисленним”. Тому публікація джерел з історії України Осипом Максимовичем була справою, яка заслуговує й сьогодні велику шану.

Сучасна вітчизняна та зарубіжна історіографія дозволяє автору прийняти аргументовану концепцію, що першим серйозним джерелом з малоросійської старовини, надрукованих в “Чтениях”, була “Історія Русів”. Вона з’явилась у перших чотирьох книгах за 1846р. Перший біограф постаті О. Бодянського М. Василенко виклав детально передумови появи близько десятих списків “Історії Русів”. Як далі він зазначав, Осип Максимович сумлінно простудіював усі списки, вибравши з них, на думку останнього оптимальний варіант [19, с. 718–719]. Надрукувавши в “Чтениях” “Историю Русов, или Малой России”, “Сочинение Георгия

Конискаго, Архиепископа Белоруськаго”, тоді ж, у 1846р. Бодянський видав її окремим відбитком у Москві.

У передмові Осип Максимович написав такі слова: “... Пора вже, давно пора, не приховувати багатство такого роду, ... щоб полегшити вивчення та пізнання історії Південних Русів” [10]. І хоча у згаданій передмові він безпосередньо не називав Г. Кониського упорядником даного твору, але у назві зазначив його ім'я.

Відповідно у ХІХ ст. розгорнулась широка дискусія стосовно авторства “Історії Русів”, яка продовжилася у ХХ ст. та й сьогодні час від часу набуває актуальності дискусійності. Ще у 1865р. М. О. Максимович заперечував авторство Г. Кониського [24]. Окрім того з'явилися численні статті С. Солов'ова, Г. Клеванова, М. Костомарова, в яких вони повністю заперечували авторство Г. Кониського та тлумачення “Історії Русів”, як історичний літопис чи малоросійське джерело. У кінці 60-х–70-х роках ХІХ ст. О. Бодянському таки добре перепало як видавцеві даного твору. Натомість стає зрозумілою ситуація, чому через 25 років після публікації “Історії Русів” редактор “Чтений” О. Бодянський змушений був час-від-часу виправдовуватися за “швидке” її друкування [43, с. 55]. Тому в науковому дискурсі утвердилися імена Г. А. і В. Г. Полетиків, особливо першого, котрий, як діяч законодавчої комісії був гарячим прихильником “малорусской вольности” [25, с. 144].

Автор магістерської роботи не ставив за мету всебічно аналізувати зміст “Історії Русів”, яка була відома декабристам, О. Пушкіну, М. Гоголю, Т. Шевченку та ін. У контексті досліджуваної теми для нас важливою є патріотична позиція редактора “Чтений”, який розумів усі ризики друку “Історії Русів”,

що йшла урозріз з імперською монументальною схемою “Государства Российского” М. Карамзіна та С. Соловйова. Осип Бодянський сміливо прийняв рішення, тому що Товариство мало право власної цензури. Отже, публікація “Історії Русів” відбулася без перешкод і доносів.

Отже, можемо стверджувати, якщо питання авторства даного твору й набуло характеру суперечок і коливань самого О. Бодянського, то усвідомлення значення південноруської історії для українського народу у редактора “Чтений” було твердо досягнутим патріотичним пафосом. Переконані, що О. М. Бодянський глибоко усвідомлював і підтримував визначальну рису “Історії Русів” – концепцію України, як самостійної держави. Виявивши глибокий патріотизм і громадянську сміливість, Осип Максимович публікацією у 1846р. “Історії Русів” справив могутній вплив на українську патріотичну еліту: Д. Бантин-Каменського, М. Маркевича, М. Гоголя, П. Куліша, М. Максимовича, Т. Шевченка та ін.

Наступний видавничий проєкт О. Бодянського – це розшукування, обробка та друк унікальних літописних текстів, їх редакцій та списків. О. Бодянський вважав видання літописних пам’яток своїм святим обов’язком. Було б помилкою думати, що Осип Максимович був абсолютно першим у справі друку даних історико-літературних пам’яток. Зрозуміло, така робота почалася ще у XVIII – на початку XIX ст. німецьким академіком Г. Ф. Мілером, професором З. Шльоцером, В. Рубановим, О. Туманським та ін. [19, с. 723–724]. Заслуга О. Бодянського була в тому, що його науково-видавниче друкування комплексів літописання мало системний, інтенсивний та неперервний характер, натомість не завжди за сприятливих умов. Як головний

редактор він навіть звернувся до науковців і земляків з проханням обов'язково надсилати йому історичні джерела, зокрема козацькі літописи. Вчений був переконаний, що це сприятиме всебічному вивченню історії українського народу [10].

Протягом 1845–1877рр. за ініціативою О. Бодянського в “Чтениях” було надруковано фундаментальний комплекс літописних текстів і історичних джерел. Назвемо найбільш значимі з них. У 1846р. було видано одну з найвизначніших пам'яток козацького літописання “Літопис Самовидця” з передмовою до неї Осипа Максимовича. У даному джерелі мова йшла про події національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького [13]. Лише додамо, що під час підготовки “Літопису Самовидця” до друку редактор “Чтений” мав 4 списки – список П. Куліша, список харківського вчителя Третьякова, російськомовний список з бібліотеки Товариства, нарешті список київського чиновника-урядовця М. Юзефовича. О. Бодянський провів ґрунтовний текстологічний аналіз, хоча певні нашарування та пізніші доповнення у викладі матеріалу залишалися наявними.

Не менш важливим для вивчення української історії стала публікація “Густинського літопису”, який датується XVII ст. Ще у 1824р. бібліотека Московського Товариства отримала від І. С. Орлая рукописний збірник, до складу якого входив список “Густинського літопису”. Перший його список було надруковано у 1843р. Петербурзькою археографічною комісією. Однак, саме О. Бодянський, провівши клопітку дослідницьку роботу зі збірником, виявив в ньому “Літописець при першому зачатті і створенні святої обителі монастиря Густинського” і в 1848р. видав його окремо в “Чтениях” [19]. Зі сторінок опублікованих матеріалів відкривається історія не лише Густинської, а й

Мгарської та Ладинської обителів; багатогранна постать митрополита І. Копинського. За умов, коли Густинський монастир у першій половині XVII ст. був, фактично, центром ідейної боротьби проти католицизму та унії на Лівобережній Україні, особа митрополита-ієрарха набуває суспільно-полемічного значення.

Доволі плідним у науково-видавничій діяльності О. Бодянського став 1847р. Мова йде про друк таких історіографічних джерел, як “Летописное повествование о Малой России и ее народе и казаках вообще” О. І. Рігельмана та відповідною редакторською передмовою [14] та “Краткое описание о козацком малороссийском народе” Петра Симоновського за списком О. Рігельмана.

Наступно 1848р. у “Чтениях” саме завдяки Осипу Максимовичу друком вийшов ще один солідний труд з української минувшини “Краткое историческое описание о Малой России до 1765 года” [19, с. 723]. Знову-таки у вступній передмові О. Бодянський дав археографічну характеристику викладеним подіям, зазначивши, що видання ґрунтувалося на основі двох списків Д. М. Бантин-Каменського та П. П. Гулака-Артемівського.

За означеними вище виданнями рясно постає солідний та різноманітний перелік друкованих у “Чтениях” праць: “Краткая история о братьях Хмельницких” (перекладі з польської мови), “История о казаках запорожских, как оные из древних лет зачались и откуда своё происхождение имеют и в каком состоянии ныне находятся”, “Описание о Малой России и Украине” Станислава Зарульського, “О первых гетманах малороссийских”, унікальні історичні джерела – Литовські статuti 1529, 1566, 1569 років і ін. [19, с. 721 – 723].

Отже, період 1840-х–1848-х років у видавничій діяльності О. Бодянського, як секретаря Товариства та редактора “Чтений” дозволяє стверджувати наступне: вчений почав безпрецедентну системну роботу з публікації історико-документальних і літературних пам’яток давнини та козацької доби, по-перше; по-друге, у масштабному комплексі друкованих слов’янських матеріалів, без сумніву, переважали унікальні джерела “украинской старины”; по-третє, у розшукуванні зазначених праць і текстів йому допомагали П. Куліш, М. Максимович, О. Лазаревський та ін. Лише за три роки з 1845р. по 1848р. О. Бодянський зумів опрацювати та видати в “Чтениях” велику кількість невідомих джерел з історії України від найдавніших часів, епохи утворення козацтва, Запорозької Січі, війн Богдана Хмельницького у, XVIII ст. та драматичних подій про перетворення Гетьманщини у провінцію Російської імперії в XVIII ст. За даними М. Василенка, першого біографа О. Бодянського, дізнаємося, що за вказані три роки, було видано 22 книжки “Чтений” з яких: 4 книги – 1845–1846рр., 9 книг – у 1846–1847рр., нарешті, 9 книг – у 1847–1848рр. [19, с. 394].

Подальша видавнича і редакційна праця у “Чтениях”, а також організаційне секретарство в Товаристві були насильницькі призупинені у червні 1848р. [19, с. 394–395]. Оскільки сумнозвісна «Флетчерівська історія» та інші причини цих драматичних подій нами проаналізовано у попередньому розділі, постільки не будемо характеризувати їх вдруге. Лише наголосимо, що десятилітній період заборони Товариства та журналу “Чтения” стали для О. Бодянського великим лихом і “катастрофою”. “Хмари так насупилися... – писав він, – ... що буря (закриття) знищила те єдине яке вартувало мені таких турбот...” [24, с. 92]. Більше того,

важкий фізичний та психологічний стан О. Бодянського, а з ним й певне згасання ентузіазму погіршувалися внаслідок агресивної критики опонентів і неймовірного галасу антиукраїнських супротивників. Так, наприклад, професор О. Кубарєв, неприхильний до редактора, зазначав: "... Чтения стали скарбницею... небувальщин хохлацьких! Те... добре, що є в них, ...губиться у цьому гної" [19, с. 726]. У своїх звинуваченнях він перейшов межу аргументованої критики, а ще більше – професорської етики, хамовито ображаючи Осипа Максимовича такими недостойними словесами, як "урод, глупец, полуневежда, неистовый зверь" [19, с. 399]. В унісон до подібних оцінок були й висновки професора Харківського університета Г. Карпова. Він, спираючись на критичні методи позитивізму, заперечував правильність друкування літописних джерел, історичних щоденників, де міститься багато текстових помилок. Тому й "Історію Русів" останній вважав політичним памфлетом, а не історичним джерелом Малоросії [19, с. 732–733].

Зрозуміло, Осип Максимович відкидав ці безпідставні звинувачення та був проти заниження дослідницької оцінки наративних джерел. Він твердо стояв на тому, що вивчення української історії повинно мати об'єктивний характер та аргументований аналіз. На "Критичний огляд" Г. Карпова, Осип Максимович вдало та з гумором написав: "Не сохни, не боли, не твои пироги!.. Оглянись-ка назад, не горит ли твой посад!" [19, с. 733–734].

У 1858р., як зазначалося вище, О. М. Бодянський повернувся до своїх попередніх обов'язків секретаря Товариства історії та старожитностей російських. З подвійною енергією він продовжив видавництво джерел з історії України. За авторитетною думкою

біографа О. Бодянського М. Василенка, початок друкування праці Д. Бантин-Каменського “Источники Малороссийской истории” у перших книгах відновлених “Чтений” стало унікальним дослідженням з важливої проблеми про політичне існування Малоросії після Богдана Хмельницького. В ній представлено гетьманські статті, листи, документи про зростаюче агресивне втручання Петра I у внутрішні справи України та утворення Малоросійської Колегії [19, с. 728].

У тому ж 1858р. О. Бодянський видав надзвичайно важливий документ з історії України, а саме журнал-щоденник “Діаруш” українського державного діяча, мемуариста Миколи Ханенка. Дані матеріали було отримано П. Кулішем від поміщика Чернігівської губернії Г. Ханенка (пра-правнука автора щоденника). Варто додати, як й інші історичні документи, О. Бодянський супроводив видання “Діаруша” ґрунтовною статтею про генеологію родини Ханенків [19, с. 728]. Аналіз біографічної та історіографічної літератури, дозволив автору магістерської роботи завершити видавничу справу журналу Осипом Бодянським тим, що йому не вдалося реалізувати свої плани повного друку щоденника М. Ханенка за 1719–1754рр. [19, с. 730]. Лише у 1884р. він буде опублікований за період 1727–1753 років О. Лазаревським [25, с. 147].

Окремо хотілося б розкрити питання про видавничі зв’язки О. Бодянського з представниками західноукраїнського національного відродження. Перші наукові контакти Осипа Максимовича з відомим культурним діячем Д. Зубрицьким, попри суспільно-політичні та фінансові труднощі, набули позитивного результату. У 1845р. Товариство на власні кошти надрукувало книгу Д. Зубрицького “Критическо-историческая повесть временных лет

Червонной или Галицкой Руси до начала XVв.”. Надалі, знову ж таки за ініціативою редактора “Чтений” О. Бодянського побачила світ стаття Д. Зубрицького “Начало унії” [25, с. 143]. Проте, як свідчать історичні джерела, найбільш плідною виявилася співпраця Осипа Максимовича з іншим діячем галицького відродження Я. Головацький. Саме він – професор Львівського університету (1848–1867рр.), учений-славист, філолог, етнограф, громадський діяч, співзасновник “Руської трійці” та часопису “Русалка Дністрова”, знайшов підтримку з боку О. Бодянського. Знаменита трьохтомна праця Я. Головацького “Народні пісні Галицької та Угорської Русі” була надрукована в “Чтения” у 1863–1877рр. Цілком закономірним для редактора О. Бодянського стало те, що він написав передмову та необхідні коментарі, роз’яснення до трьох книжок галицького ученого [20, с. 1–2].

Отже, проведений аналіз джерел та історіографічних досліджень дозволяє нам узагальнити наступні висновки. Важкий десятирічний період відсторонення О. Бодянського з посади секретаря Товариства та закриття “Чтений” негативно вплинуло на його здоров’я, а головне – нанесло непоправну шкоду науково-видавничим планам Осипа Максимовича. Однак, з відновленням його посади редактора “Чтений” у кінці 1857р. він, з притаманною йому енергією та працьовитістю, продовжив системну наукову роботу по видавництву різноманітних історичних матеріалів, яка тривала до кінця його життя. Додамо, що переважно це були унікальні пам’ятки української історії.

Зрозуміло, діапазон планів і видавничих проєктів редактора “Чтений” був більш різноманітним і ширшим за змістом. Адже окрім унікальних пам’яток з українських старожитностей, хай і домінуючих в загальному комплексі стародруків особливо у 40-х рр.

XIX ст., О. Бодянський активно займався підготовкою та виданням славістичних розвідок відомих європейських вчених-славістів. Ще до поїздки за кордон, як свідчать біографічні джерела, Осип Максимович за дорученням М. Погодіна працював над перекладом знаменитої праці П. Й. Шафарика “Слов’янські старожитності”. Результат не забарився. У 1837 році з друку вийшли дві книги першого тому зазначеної праці. Загалом, усе повне видання “Слов’янських старожитностей” було завершено у переломному 1848р. [7, с. 57]. Варто зауважити, що це був перший переклад праці П. Шафарика іноземною мовою. Подальшою співпрацею славістичних корифеїв стали обробка, переклад і видання у 1843р. в “Чтениях” “Слов’янської етнографії” П. Шафарика та статей В. Ганки, Ф. Палацького, Л. Штура, Л. Суревського та ін. Про видавничу педантичність О. Бодянського свідчить його список, датований 16 лютого 1844р., в якому були записані особи, котрим він мав надіслати свій переклад праці П. Шафарика “Слов’янська етнографія”. Саме під №126 у списку значився: “Т. Шевченко, 1 екземпляр” [57, с. 38].

Майже усі дописувачі, які отримали можливість познайомитися з видатним дослідженням П. Шафарика, високо оцінили видавничу діяльність Осипа Максимовича. Так, у “Журналі міністерства народної освіти” було з пафосом записано: “Перше знайомство наше з творами чеської літератури. Дай боже, – читаємо далі, – щоб з легкої руки Бодянського переклади з слов’янських нарід пішли у нас в хід” [7, с. 57].

Проте, не обійшлося без критичних закидів редактору “Чтений”. Так, П. Шафарик, який скрупулізно піклувався про якість публікацій своїх праць, дипломатично зауважував О. Бодянському: “Росіяни жаліються на Вас, що знову надмірно

буквально та недостатньо чітко перекладаєте російською мовою “Етнографію”, як і “Старожитності”. Далі чеський вчений додав, що “Ви не повинні шершавістю форми відштовхувати їх (читачів – авт.) від читання серйозних речей” [3, с. 101].

Натомість, можемо стверджувати, що наведене цитування критичних зауваг П. Шафарика свідчить про труднощі перекладацької місії редактора О. Бодянського, а також технічні обмеженості “Чтений” та й недостатній досвід, що визначив сам Осип Максимович [19, с. 701]. Однак, заради чистоти критики на адресу О. Бодянського, варто додати, що й він соромився вказувати колегам на їхні недоліки. Так, в одному з листів, П. Шафаріку читаємо: “Ось другий рік, як Товариство надсилає своїм слов’янським зарубіжним членам все, що видано ним, ... а від них... ніякої подяки своїми публікаціями, – сміливо писав Осип Максимович, – окрім п. Юнгмана, який передав свій Словник...” [4, с. 103]. О. Бодянський був переконаний, саме наукові зв’язки та особисті контакти сприятимуть фундації слов’янського світу.

Позаяк, головна видавнича заслуга О. Бодянського – це його завзятість і настійливість у досягненні поставлених цілей розвитку слов’янського інтелектуального простору.

У контексті використаних документальних матеріалів закономірно постає питання, чи був О. Бодянський слов’янофілом? Російська новітня історіографія, для прикладу в особі професора Л. Лаптевої, однозначно стверджує, що Осипа Бодянського неможливо назвати “чисто” українським вченим, швидше він був російським науковцем українського походження [39]. Дещо пом’якшують дану оцінку інші російські автори, які характеризують особу О. Бодянського, як патріота Росії, певною

мірою прихильника “слов’янської взаємності” та частково слов’янофіла [25, с. 138; 42, с. 19, 27, 59]. Характеристика особистості вченого-славіста, редактора “Чтений” вітчизняними дослідниками має суттєві відмінності. Так, за визначеннями українських сучасників О. Бодянського, наприклад, його учня О. Кочубинського читаємо, що, “маючи друзів і серед слов’янофілів, і серед західників, не належав до жодного з таборів” [34, с. 513]. Адже для О. Бодянського, як учителя та наставника, на думку Олександра Кочубинського, понад усе головними були свобода та самостійність суджень, наукова доказовість, малоросійський патріотизм [35]. Значна частина українських істориків, загалом переконана, що перебуваючи на гребені слов’янської хвилі, О. Бодянський ніколи не поділяв слов’янофільських поглядів, а навпаки, виступав проти них [61, с. 73; 73].

Не менш важливим напрямком науково-видавничої роботи О. М. Бодянського були його власні дослідницькі праці зі слов’янської, особливо української історії та їхнє друкування на сторінках редагованого ним журналу “Чтения”. На нашу думку, насамперед, мова йде про вказані в першому розділі роботи, фундаментальні та значущі дослідження О. Бодянського: кандидатська дисертація “Про погляди щодо походження Русі” (1835р.) [11].

Магістерська дисертація на тему “Про народну поезію слов’янських племен” (1837р.) [15]; нарешті, докторська дисертація – “Про час походження слов’янських письмен” (1855р.) [12]. Дві останні зазначені нами дисертації Осипа Максимовича належать до фундаментальних праць зі слов’янської історії, етнографії, писемності, фольклору, історичної географії тощо. В

новітній історіографії добре досліджено зародження у першій половині XIX ст. романтизму та зумовленого ним слов'янського відродження у Центрально-Східній Європі. Цілком закономірно, що саме у контексті даного теоретичного напрямку формувалися когнітивні славістичні гіпотези О. Бодянського. Мова йде про романтичне розуміння історизму та народності, як фундаменту самоідентифікації національності. Відповідно до національно-романтичних уявлень славістів тодішнього часу, О. Бодянський характеризував слов'ян, як землеробський, миролюбивий, пісенний народ. Більше того, кожний із слов'янських народів, на його переконання, мав право на свою самостійність, державний устрій, мову, культуру.

Отже, в магістерській та докторській дисертаціях О. Бодянського, виданих ним же в журналі “Чтения”, знайшли віддзеркалювання його думки та судження про слов'янство загалом, історичну місію слов'ян і самоусвідомлення слов'янських народів як суспільний та культурологічний феномен.

Оскільки мене, як автора магістерської роботи спеціальності “Освіта, Історія”, найбільше цікавлять з фахової точки зору історичні розвідки Осипа Бодянського, постільки вважаємо за доцільне охарактеризувати його кандидатську дисертацію “О мнених касательно происхождения Руси” (“Про думки щодо походження Русі” – авт.) [11]. Нагадаємо, що Осип Максимович завершив і захистив дане дослідження у 1834р., отримавши ступінь кандидата словесних наук. А надрукував його в 1835р. у популярному Петербурзькому журналі “Син Вітчизни та північний архів” [11], тобто за 10 років до редагування “Чтений”.

Зазначимо, що кандидатську дисертацію О. Бодянський писав під керівництвом свого учителя професора М. Т. Каченовського та

за активного наставництва М. Погодіна [19, с. 391]. Тому науковий інструментарій дослідження походження Русі, який використав О. Бодянський, варто розглядати у контексті скептичного методу критичної школи М. Каченовського, прихильником якої він залишався до кінця життя.

Свою пошукову працю О. Бодянський розпочав з актуалізації проблеми походження народів, як найскладнішого питання в історіописанні. Це абсолютно, з його погляду, не залежало від часу давності народів, будь-то греки, римляни, германці, слов'яни та ін. О. Бодянський стверджував, що “немає народу, походження якого було б задовільно роз'яснено” [11, с. 61, 62–63]. Звідси й висновок 26-річного дисертанта, що й історія руської держави, руського народу не стала винятком, а тому багато в чому залишалася загадкою.

Висвітлюючи зазначену тему, О. Бодянський стверджував, що накопичений гіпотез про походження Русі чимало. Проте, він виокремив з них суто дві. Перша, була запропонована Г. З. Байєром, Г. Міллером, Тутманном і особливо “рішучим, диктаторським голосом” А. Шлецера. Сутність її полягала у твердженні норманського походження русів з півночі, від так-званих варягів-русів. Певною мірою, дисертанта обурювало те, що “байєристи” мали значну підтримку серед інших вчених і незаслужений авторитет [11, с. 64]. Друга гіпотеза, як вважав О. Бодянський, зобов'язана своїм народженням Г. Еверсу, все ж виводила русів з панівного народу Південної Русі [11, с. 64].

У зв'язку з виявленою протилежністю двох гіпотез, дисертант навів одну з ключових синтез “Повісті временних літ” Нестора: “Идоша за море к Варягамъ к Руси, – сіце бо звахуть ты Варяги Русь, яко се друзии зовутся Свес, друзии же Урмане, Аньглыне,

инии Готе, – тако и си” [11, с. 66]. Додамо, схвальною стала спроба порівняльного співставлення О. Бодянським різних списків “Повісті” – Лаврентіївського, Іпатіївського, Радзивілівського та ін.

Категорично Осип Максимович не погоджувався з норманістами, оскільки був переконаний, що літописна розповідь не дає підстав ототожнювати, як Русь зі скандинавами, так й варягів з останніми. “Але що це за варяги? Де вони жили? – палко запитував він, – і якого племені?” [11, с. 68]. Більше того, посилаючись на розвідки Г. Еверса, дисертант заявляв, що навіть у Нестора “варяги та руси скрізь” розрізняються між собою, а сам термін “варяго-руси” – похідний з праць істориків [11, с. 69]. Цікавою, у роздумах О. Бодянського назвемо й етимологічну спробу аналізу терміну “Русь”, як у називному відмінку, так й у давальному: “... реша Русь, ... реша Руси” [11, с. 67].

З певною іронією О. Бодянський цитує Несторові сюжети про часте вживання назви Балтійського моря “Варязьким”, як норманістський аргумент варязького домінування в північному регіоні [11, с. 68]. Він відкидав твердження й про варязьке походження Новгороду, ніби “людье” його походило від варязького роду, а “раніше були словени” [11, с. 67]. Натомість, пошуки “варяго-русів”, на думку О. Бодянського, за будь-якими літописними списками Нестора є бездоказовими, бо скрізь “варяги є варяги, Новгородці – Новгородці, Русь же – Русь!” [11, с. 71]. Далі Осип Максимович, фактично, ставить крапку в прокоментованій полеміці. Навіть, якби повністю довіряти літописцю Нестору, писав він, ми не знайдемо у нього повноцінних свідчень про варягів-русів і “відповідної назви Русі із-за Балтійського моря” [11, с. 72].

Таким чином, розкриваючи складну передісторію Русі, дискутуючи з Нестором, О. Бодянський приходить до таких висновків: по-перше, варяги, загалом, не були скандинавськими норманами; по-друге, під умовною назвою варяго-слов'яни виступали в історичному процесі переважно слов'янські племена з Південно-Західного узбережжя Балтійського моря, відомі під різноманітними найменнями – “вагрів, вагирян, рерігів, ругіанів” тощо [11, с. 80]: по-третє, саме ці слов'янські угруповання колонізували Новгородську землю та завдяки активній торгівельній справі просувалися на південь [11, с. 120–121].

Аналізуючи проблему походження Русі, автор кандидатської дисертації шукав її на Півдні. Для нього, найперше, прийнятною стала “Дунайська гіпотеза” П.Й. Шафарика, за якою слов'яни активно заселяли Закарпаття та Середнє Подніпров'я. З часом почне формуватися шлях із греків у варяги, відбудеться знаменна подія відвідування південних слов'ян Святим Апостолом Андрієм [11, с. 85–86]. Літописний сюжет про заснування Києва трьома братами дисертант прагнув розглядати як “темний народний переказ”, в якому заховано багато літописних нашарувань. Однозначно, О. Бодянський стверджував, що шукати їхнє прибуття з Півночі є безперспективним ухилянням, позаяк там не існувало значних навіть міст [11, с. 117–119].

На нашу думку, позитивно варто охарактеризувати пошукові наміри О. М. Бодянського у розв'язанні питання походження назви – “Русь”. Він спробував не просто декларувати власні погляди, а використав ряд історичних джерел: арабських письменників – Ібн-Гаукала, Массуді, Димешки, Ібн-аль-Варди, а також візантійських хроністів – Лева Грамматика, Костянтина Багрянородного, Лева Диякона та ін. [1, с. 131–139]. На підставі

цих зарубіжних джерел Осип Бодянський дійшов висновку, що назва руси пішла від різноманітних тюркських племен, що мешкали на теренах Північного Причорномор'я, котре за арабськими описами часто називалося “Руським морем” [11, с. 133].

Зазначимо, що біограф М. Василенко стосовно заявлених ідей О. Бодянського писав, що відповідно “багато з цих положень в даний час спростовані наукою, інші продовжують бути спірними” [19]. Аналіз новітньої української історіографії дозволяє нам корегувати певні висловлювання О. Бодянського. Так, гіпотези щодо Північно-Причорноморської Русі й в сучасних наукових інтерпретаціях мають своє місце. Так, М. Ю. Брайчевський, спираючись на пізньоантичні та візантійські джерела, археологічні матеріали, упевнено стверджував, що “ім'я рос” було позначенням своєрідної, можливо й етнічної групи, що мешкала у Північно-Східному Причорномор'ї, Приазов'ї, Кавказі [18, с. 14–16].

На наш погляд, найбільш уразливою частиною кандидатської праці О. Бодянського стала скептична критика останнім особи та літопису Нестора. Дисертант висловив пряму недовіру Київському монаху XII ст., закидаючи останньому цілком безапеляційно: “... Як можна тлумачити з такою... самовпевненістю про події за декілька століть?..”. І далі продовжував: “У кого він міг запозичити свідчення... VII, VIII, IX ст.?” [11, с. 72–73]. Більше того, молодий дисертант доволі некоректно називав Нестора “байкарем, компілятором” тощо. О. Бодянський хибно стверджував, що “Повість временних літ” аж ніяк не пов'язана з авторством Нестора, вона була ніби створена у XII–XIV ст., почав її складати Київський митрополит Кирило III (1243–1281), а

завершив – митрополит Кипріан (1389–1406) [11, с. 78]. Зрозуміло, що обидва ієрархи були високоосвіченими духовними особами.

Отже, автор кандидатської дисертації О. Бодянський вважав ПВЛ малодостовірним джерелом. Загалом, вивчення дисертаційної роботи “Про думки щодо походження Русі” дозволяє нам констатувати, що О. Бодянський яскраво репрезентував себе як рішучого та впевненого антинорманіста.

Тим самим поповнив ряди захисників даної теорії, а з іншої сторони, сприяв позбавленню норманізма “байєристів” ореола їхньої абсолютної науковості. Він правильно угледів серйозну прогалину в концепції останніх і прагнув опертися на античні, візантійські, арабські джерела.

Щодо припущень О. Бодянського про закорінення назви “русь” в Північному Причорномор’ї, то навряд чи можемо назвати його сміливим авторським сюжетом. Адже Азовсько-Чорноморська гіпотеза все гучніше лунала в другій половині ХІХ ст. у популярних працях Г. Еверса, Д. Іловайського, І. Забеліна, Ю. Кулаковського, отож, першість дисертантові не належала. Процес просування південно-східних груп слов’янських племен у Середнє Подніпров’я та Подесення, на нашу думку, О. Бодянський розглядав у контексті поміркованого слов’янофільського автохтонізму, хоча абсолютним прихильником даного напрямку так і не став.

Проведений нами аналіз дисертаційної роботи О. М. Бодянського на ступінь кандидата словесних наук, дозволяє критично оцінити погляди молодого дисертанта як історика. У своєму дослідженні він не виказав, на жаль, тяжіння до глибоких і ґрунтовних теоретико-історичних узагальнень, до нових, вже на

той час, позитивістських методів критики джерел, особливо “Повісті временних літ”.

Мабуть не випадково, а цілком слушно М. Грушевський, характеризуючи таких пошукачів, як О. Бодянський, називав їх метод суто філологічним, а щирі спроби “збивати норманізм” штовхали їх “у фальшиве положення”, де вони потрапляли у полон всяких “балтійських”, “фінських”, “литовських” і ін. теорій [22]. Тому, загалом, з точки зору історико-наукової цінності представлених реконструкцій О. Бодянського, вони виявилися, за нашим аналізом, посередньої дослідницької вартості.

Проте, хотілося б додати, що молодий учений, попри складні теоретичні концепції та узагальнення, був упевнений: “... Україна – це колыска Русі, з часом мало-по-малу стане відомою вченому світу”. Надзвичайно важливо зазначав далі Осип Максимович, що “її мова і багата народна поезія займуть належне місце в системі слов’янських народів” [25].

Вивчаючи науково-видавничу роботу О. Бодянського, нам вдалося з’ясувати, що крім суто наукових солідних праць та сюжетних розвідок, спеціальний характер журналу “Чтения” не заважав йому друкувати статті публіцистичного характеру. Згадаймо його лист до “братів-чехів” з нагоди підготовки до 1500-річчя народження Яна Гуса, про що зазначалося вище. Подібні публікації систематично з’являлись на сторінках журналу. Проте, після непростих подій у 60-х роках XIX ст. редакторської публіцистики стає значно менше. Як правило, він друкував подібні матеріали на другорядні питання, наприклад, дописи про удосконалення календаря, замітки на проекти про вчені ступені та університетський статут [19, с. 410–411].

Насамкінець, розкриваючи діапазон планів і звершень славіста О. М. Бодянського, зазначимо, що він був широким і різноманітним. Автор спробував систематизувати комплекси історіографічних і джерельних матеріалів, серед яких переважали українські старожитності на сторінках “Чтений”, переклад і видання фундаментальних праць і стародруків з європейської славістичної спадщини, нарешті, власні наукові доробки, передмови, публіцистичні статті тощо. Однак, проведений нами аналіз дозволяє з’ясувати ще одне важливе питання. Його варто сформулювати так: що не вдалося реалізувати Осипу Максимовичу і, нажаль, залишилося у його “редакторському кошику” не доведеним до завершення.

Серед документальних матеріалів науково-видавничих контактів О. Бодянського, його особистого листування з відомими вченими-славістами Європи, повсякденними практиками з університетськими колегами автор магістерської роботи виявив в історіографічних дослідженнях наступне. Ще на початку 40-х років XIX ст. і після закордонного стажування, приступивши до викладацької діяльності, у Осипа Максимовича зародилася думка про необхідність підготовки спеціального навчального посібника зі слов’янських мов. Хоча збирання відповідного матеріалу, консультації із зарубіжними вченими розтягнулися на довгі роки [23, с. 30]. Дослідження, як свідчить проведений нами історіографічний аналіз, завершилося приблизно навесні–влітку 1857р. [30, с. 309-310]. Також в монографії Л. П. Лаптевої знаходимо хронологізований архівний документ про “Записку об ученике славянских наречий” від березня 1857р. [39, с. 107]. В ній О. Бодянський писав, що підготовлений посібник став неабияким результатом його

наукової праці, а головне повинен органічно допомогти студентам у навчальному процесі. У завершальній частині “Записки” він додавав: “Гарні підручники справа не з легких; вони потребують знань та знань...” [39]. У “Записці”, правда, частково зачіпалися й фінансові питання видання.

Історіографічний аналіз дозволяє нам лише стверджувати, що підготовлений підручник О. Бодянського про слов’янські наріччя, який він характеризував і як “Хрестоматію”, що певною мірою допомагала б і при вивченні слов’янської історії, та й не був виданий [23, с. 37]. Ми поділяємо думки провідних біографів особи О. Бодянського, що причинами могли стати неприйнятні умови друкування, посилення діяльності вже відомої опозиції до редактора “Чтений”, а також душевний стан Осипа Максимовича. Отже, саме охарактеризований видавничий проєкт О. Бодянського не вдалося завершити та реалізувати.

Проаналізувавши історіографічну літературу та біографічні джерела стосовно науково-видавничої діяльності Осипа Максимовича Бодянського, автор магістерської роботи може узагальнити наступні висновки.

Саме завдячуючи редакторському професіоналізму та невтомній кожноденній праці О. Бодянському вдалося створити науковий журнал при Товаристві історії та старожитностей, який увійшов в історію славістичної науки під офіційною назвою “Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских”. Як засновник, видавець і науковець, О. Бодянський був невід’ємно пов’язаний з ним з 1845р. до самої смерті у 1877р. Зрозуміло, що, певною мірою, провокаційне десятилітнє відсторонення вченого з посади секретаря Товариства та редактора “Чтений”, яке тривало з червня 1848р. до 1858р. було драматичним і болісним, душевно та

фізично, періодом життя О. Бодянського. Після відновлення вченого на посаді редактора “Чтений” у 1858р., він з подвійною силою та енергією продовжив широкомасштабну та різноманітну видавничу роботу наукового журналу.

За понад тридцятирічний час свого редакторства О. М. Бодянський видав 100 книг “Чтений”, з яких 22 книги було опубліковано за перші три роки, з 1845р. по 1848р.; відповідно 77 книг – з 1858р. по 1877р. (23-я книжка була ненадрукована у 1848р.) [19, с. 394]. Вже після смерті О. Бодянського колега та однодумець І. Срезневський спробує провести перші статистичні підрахунки кількості надрукованих в “Чтениях” статей, матеріалів, заміток, джерел, історичних пам’яток і ін. [67]. Однак дане питання потребує повного вивчення й сьогодні.

У редакторські плани та проекти О. Бодянського, насамперед, входили масштабні наміри видання літописів, хронік, актових стародруків, щоденників тощо. Не випадково, в листі до М. Максимовича від 30 січня 1847р. він писав: “Я вирішив обов’язково обнародити малоросійські літописи... – і упевнено додав, – ... Надіюсь з Божою допомогою... встигнути, ... ніхто не наздожене мене, хоча б і на українському коні. Я, адже, й сам козак” [24, с. 91]. Тому, саме завдячуючи редактору на сторінках “Чтений” було надруковано унікальний та фундаментальний комплекс джерел з української історії, який ще й на сьогодні не оцінений всебічно та глибоко.

Нарешті, діапазон видавничих планів О. Бодянського виходив за географічні ролики російських наукових і освітніх інституцій.

Як вчений-славіст, невгамовний пошукач і авторитетний інтелектуал з історії, етнографії, філології, Осип Бодянський сприяв формування школи та наукового осередку вивчення історії слов’янських народів у Російській імперії а також фундації наукового простору слов’янського світу.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши історіографічні праці, біографічні джерела, наукову та епістолярну спадщину Осипа Максимовича Бодянського автор магістерської роботи сформулював наступні висновки.

Місцем народження, дитинства та підліткового віку за «Божою волею та допомогою», на які завжди покладався і надіявся Осип Бодянський, стала українська земля. Він народився у містечку Варва Лохвицького повіту Полтавської губернії. Існує кілька версій дати народження, проте, на думку автора, найбільш достовірною є 31 жовтня 1808 р. Помер Осип Максимович 6 вересня 1877 р. Період дитинства і навчання у Полтавському духовному училищі та Переяславській духовній семінарії тривали по вересень 1831 р. Мабуть, на цьому завершився його безпосередній та реальний зв'язок з малою Батьківщиною. Наступні 46 років життя видатного вченого-славіста, найперше, були пов'язані з Москвою. Проте, через усе життя він проніс любов до України, щирий патріотизм і незгасливе бажання розкрити українцям їхню історію. За спостереженнями студента-учня О. Кочубинського та першого біографа М. Василенка в Москві О. Бодянський займався вивченням української мови, в розмовах дотримувався «малоросійської вимови», а на кафедрі перед студентами «був запорізьким козаком». До самої смерті залишався українцем у російському середовищі. Любов до України та всього українського можна лише спробувати пояснити з точки зору примордіалістської теорії. Згідно неї етнічна приналежність особи є первинною та закладена в генетичну природу людини від самого її народження. І вже потім вона виступає фундаментом національної свідомості та інших рівнів самоідентифікації.

Науковий життєпис Осипа Бодянського був нерозривно пов'язаний із його «Альма-матера» – Московським університетом, де він навчався впродовж 1831 – 1834 рр., а потім впродовж наступних близько 35 років був викладачем. У жовтні 1868 р. він залишив посаду професора Московського університету через те, що його кандидатура була забалотована внаслідок провокаційних дій промосковської викладацької опозиції. За цей період ним було захищено три дисертації (кандидатська у 1834 р., магістерська (1837 р.) та докторська (1855 р.). Всі вони стали важливими віхами у становленні російської та української славістики й мали неабиякий резонанс у наукових колах далеко за межами Російської імперії. Докторська дисертація «Про час походження слов'янських письмен», яка була перекладена німецькою, італійською та сербською мовами, стала своєрідною кульмінацією його наукових пошуків, маніфестом слов'янського народного характеру. В контексті розвитку славістики слід розглядати і його викладацьку діяльність, адже його головний лекційний курс «Опис слов'янства» студіювався не лише російською, але й сербською, болгарською, хорватською та словацькою мовами.

Важливу роль у становленні Осипа Максимовича як всесвітньо відомого російського славіста №1 відіграли закордонні стажування у жовтні 1873 – вересні 1842 рр. та у середині 1860-х рр. Під час них він відвідав головні славістичні центри Чехії, Болгарії, Сербії, а також Австрії, Німеччині та Італії, де познайомився і встановив професійні та наукові контакти із найбільш знаними славістами – П. Шафариком, Я. Колларом, В. Караджичем, В. Ганкою, Ф. Галацьким та С. Вразом. Свідченням того, наскільки ці контакти були тісними є те, що саме О. Бодянський був редактором більшості перекладів їхніх творів на російську мову. Найбільш знаковим був переклад «Слов'янської етнографії» (1843 р.) П. Шафарика і його ж багатотомної роботи «Слов'янські старожитності», повне видання якої

тривало з 1837 по 1848 р. За списком О. Бодянського на розсилку зазначених праць під №126 значився Т. Шевченко. Також ним була зібрана величезна, як на той час, бібліотека славістичної літератури, яка нараховувала понад 3 тис. томів й налагоджено обмін науковою літературою, що зайвий раз вказувало на системність його закордонних наукових контактів. Ці стосунки з колегами слабнуть лише на межі 50 – 60-х рр. ХІХ ст., коли значна частина представників першого покоління корифеїв славістики померла (П. Шафарик, Я. Коллар, С. Враз, В. Караджич), а молоде покоління науковців більше тяжіло до національно-визвольних рухів слов'янських народів.

Відкритим залишається питання, чи належав вчений-славіст №1 Осип Бодянський до числа слов'янофілів. З цього приводу серед вчених дискусія триває до нині. Сучасні російські вчені зараховують його до числа панславістів і поміркованих слов'янофілів. Серед українських дослідників поширеною є точка зору, про те, що він ніколи не поділяв слов'янофільських поглядів. На думку історика С. Реп'яха він, більше того, боровся проти слов'янофілів. Швидше за все, близьким до істини був його учень О. Кочубинський, який твердив, що Осип Максимович «маючи друзів і серед слов'янофілів, і серед західників, не належав до жодного з таборів» [34, с.513]. Слов'янофільство швидше за все відштовхувало спробами підпорядкувати науку політичним ідеям, а це суперечило його переконанням про свободу і незаангажованість суджень науковця.

Важливою сторінкою наукової кар'єри О. Бодянського було обіймання посади наукового секретаря Товариства історії та старожитностей російських. Завдяки його зусиллям і старанням, Товариство, яке було засноване у 1804 р. і майже 40 років не виявляло жодної помітної активності, перетворилося на потужний осередок наукового життя й теоретичної розробки історії, лінгвістики, етнографії та видавничої діяльності. Членом Товариства Осип Максимович став одразу після повернення із закордонного

стажування у 1842 р., а в 1845 р. його вже було обрано науковим секретарем. Впродовж кількох років він провів масштабну реорганізацію Товариства – склав його програму, розробив напрямки діяльності, запровадив традицію регулярних зібрань членів тощо. У 1848 р. вибухнула «флетчерівська історія», в результаті чого Осип Максимович був усунутий з посади наукового секретаря Товариства. Далеко не останню роль у цій справі відіграли складні стосунки між міністром народної освіти С. Уваровим та головою Товариства С. Строгановим. У 1857 р. О. Бодянського було поновлено на посаді наукового секретаря Товариства. До закінчення цієї каденції й професорства в Московському університеті у 1868 р. він зосередився на розширенні закордонних дослідницьких контактів з болгарським, хорватським, сербським та словенським науковими Товариствами. А також не менш активними і дієвими були зв'язки з українськими Товариствами Києва, Одеси, Харкова, можливо і Ніжина. Такий широкий діапазон науково-видавничої інституціалізації, закономірно, сприяв формуванню слов'янського наукового простору та слов'янського культурного світу.

1868 р. став переломним в долі О. Бодянського. Будучи усунутим з посад секретаря університетського Товариства і наукового редактора «Чтений в Императорском обществе истории и древностей российских», він важко переживав самотність та розкрадання сформованого ним першокласного бібліотечного зібрання. Найбільш болючою була втрата контактів із Товариством, яке завдяки ньому перетворилося на найбільш потужне в Російській імперії та одне із впливових за кордоном. Значення цього товариства він виразив знаменним закликком із «Слова про похід князя Ігоря», що воно існує «ищучи себе чти [честі – прим. авт.], а князю славы...» [24, с.94].

Одночасно з керівництвом Товариством О. Бодянський зосереджувався на видавничій справі, а найперше на редагуванні «Чтений в Императорском обществе истории и древностей российских». Фактично, це був перший науковий славістичний збірник в Російській імперії. Незабаром він утвердився в статусі провідного наукового журналу завдяки організаційним здібностям О. Бодянського. Попередні спроби заснувати часопис Товариства у 1804, 1811 та 1823 рр. були невдалими. Й лише із 1845 р. почався процес видання «Чтений». Зрозумілою була перерва у їх виданні впродовж 1848 – 1858 рр. Видаваний у цей проміжок часу «Временник» Товариства за редакцією Беляєва жодної помітної ролі в науковому житті не відігравав. Він опублікував лише дві книжки. Видання «Чтений» було поновлено у 1858 р. і тривало до самої смерті О. Бодянського. Це видання залишалося єдиною віддушиною для відстороненого від усіх посад Осипа Максимовича. Він самостійно створив програму часопису, розробив його рубрикацію й порядок друку, сам здійснював редакторський відбір і кореспонденцію з авторами. Найбільш масштабними видавничими проектами, які він реалізував у «Чтениях» було видання наукових праць знаного історика Д. Бантиш-Каменського та представника західноукраїнського національного відродження Я. Головацького. Звичайно ж не можна оминати увагою і видання цілого комплексу джерел з історії України. Перш за все, у 1846 р. на сторінках «Чтений» він опублікував «Історію Русів». Під час роботи над цим проектом О. Бодянський заявив про себе як про першокласного редактора. Ним було опрацьовано близько 10 списків цього твору й підкреслено його головну ідею – право кожного народу на державну самостійність. Дану працю йому вдалося опублікувати, незважаючи на сильну наукову опозицію, оскільки він скористався окремим цензурним правом видання, що належало Товариству. Від себе додамо, що Осип Бодянський коливався щодо зазначеного автора «Історії Русів» Г. Кониського. Згодом були також видані «Діаріуш» М. Ханенка, «Літописна розповідь про Малу Росію» А.

Рігельмана, «Історія про запорізьких козаків», «Літопис Густинського монастиря» і т.д. Саме завдяки О. Бодянському «Чтения» перетворилися на скарбницю джерел з історії України, друкований флагман українського патріотизму й осередок гуртування української національної еліти. Окрім всього, це свідчило про неабияку громадську сміливість редактора. Загалом, у «Чтениях» було видано 100 книжок за приблизно 30 років видавничої діяльності. З них за перші три роки роботи, 1845 – 1848 рр., видавалося по 7 книжок на рік. Після відновлення «Чтений» з 1858 р. і до кінця життя редактора О. Бодянського – по 3-4 книжки за рік. Повністю встановити об'єм надрукованих матеріалів у 100 книжках «Чтений» науковцям вдалося лише частково, а тому дане завдання залишається актуальним для сучасних дослідників.

Знаковими були й ранні видавничі проекти О. Бодянського. У 1834 р. він опублікував схвальну рецензію на «Малоросійські повісті» Г. Основ'яненка. Наступного року він під псевдонімом Ісько Материнка видав «Наські українські казки», які присвятив «Матері моїй рідненькій. Ненці..., коханій, любій Україні». А ще він разом з братом зібрав, впорядкував і підготував до друку близько 8 тис. українських народних пісень і 1,5 тис. прислів'їв та приказок.

Окремої уваги заслуговує його перша дисертація на звання кандидата наук «Про думки щодо походження Русі» (1834 р.). Саме нею він репрезентував себе як вчений-історик. Це була багато в чому новаторська праця. Вона ґрунтувалася на аналітичному скептицизмі ключового джерела з історії Київської Русі – «Повісті временних літ» і писалася під впливом його вчителя проф. М. Каченовського. Важливим і оригінальним аспектом зазначеної роботи стало використання молодим дослідником порівняльного аналізу античних, візантійських та арабських джерел, а також бездоганне знання тогочасної історіографії. Цією роботою О. Бодянський заявив про себе

як впевнений і рішучий антинорманіст. Хоч все ж слід зазначити, що ця його праця не була позбавлена вад. Найперше, він не використав вже добре на той час розроблену позитивістами теорію критики джерел, заперечуючи загалом існування «Повісті временних літ» Нестора. Останнього він називав компілятором і байкарем. Тому М. Грушевський цілком слушно зараховував Осипа Бодяньського до подібних пошукачів, щирих «збивати норманізм» і потрапляти у полон всіляких «балтійських», «фінських» та інших гіпотез. В процесі аналізу автор магістерської роботи дійшов висновку, що О. Бодяньський, нажаль, не був схильним до глибоких теоретичних узагальнень. Тому в списку визначних українських істориків він не був першим.

В контексті видавничих проектів О. Бодяньського слід згадати і про його нереалізовані плани. Ще на початку 40-х рр. XIX ст. він почав збирати матеріал для посібника з слов'янських мов. З цього приводу він тривалий час консультувався із П. Шафариком. Завдячуючи науковим розвідкам сучасних вчених в архівних фондах виявлено «Записку об учебнике славянских наречий» (березень 1857 р.), в якій Осип Бодяньський зазначив про написання власного навчального підручника для студентів. Підсумовуючи цю роботу він написав наступне: «Гарні підручники – справа з нелегких; вони потребують знань та знань» [39]. Даний проект видання підручника «Слов'янські наріччя» не був реалізованим. Можемо вказати можливі причини цього: складні фінансові умови друкування, посилення цензури, протидія відомої московської опозиції до «Чтений» і особисто редактора, нарешті, душевний стан вченого.

Насамкінець, зазначимо, що навколо О. Бодяньського гуртувалася українська національна еліта. Він мав близькі знайомства із М. Гоголем, Т. Шевченком, М. Максимовичем, П. Лавровським, П. Кулішем. До нього вабив, перш за все, щирий український патріотизм, широка наукова ерудиція інтелектуала, твердість переконань та свобода думки вченого, а також

відкритий людський характер спілкування. Палка любов до України – це головна вісь його життєвих пристрастей і наукових цінностей, які сприяли його формуванню як корифея славістики №1.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Азадовский М., Бодянский О. М. – В кн.: Азадовский М. Белинский и русская народная поэзия. – М., 1948. – С. 117–120.
2. Алексашкина Л. Н. О. М. Бодянский. Из истории возникновения славяноведения в России // Проблемы всеобщей истории. – МГУ. – 1973. – С. 195–212.
3. Алексашкина Л. Н. О. М. Бодянский и его роль в развитии русско-чешских связей (40–70 годы XIX века). – М., 1973.
4. Алексашкина Л. Н. Научная переписка О. М. Бодянского со славянским миром // О. М. Бодянский. Проблемы истории славяноведения. – М., 2009. – С. 99–106.
5. Аристова Л., О. М. Бодянский, Н. В. Гоголь и становление идеи славянского единства в России // Славянский альманах. – М., 2010. – С. 150–165.
6. Аристова Л. Славянская учебная библиотека О. М. Бодянского. Каталог. – М., 2000. – 336 с.
7. Барсуков Н. Жизнь и труды М. П. Погодина. – СПб., 1891–1892. – Кн. 4–5.
8. Бодянский О. Рассмотрение различных мнений о древнем языке Северных и Южных Руссов // Ученые записки Императорского Московского университета. – М., 1835. – № 3. – 4.9. – С. 473.
9. Бодянский О. М. Исторические сведения о Генеральном хорунжем Ханенко / Осип Максимович Бодянский // Чтения в Императорском обществе истории и древностей Российских (далі – “Чтения”). – М., 1858. – Кн. 1. – С. 1–12.
10. Бодянский О. М. Предисловие. История Руссов. – М., 1846.

11. Бодянский О. М. О мнениях касательно происхождения Руси // Сын Отечества и северный архив. – СПб., 1835. – Т. LI. – № 36. – С. 61–86; № 38. – С. 117–149; № 39. – С. 173–199.
12. Бодянский О. М. О времени происхождения славянских письменъ. – М., 1855.
13. Бодянский О. М. Предисловие // Летопись Самовидца о войнах Богдана Хмельницкого. – М., 1846. – С. 1–6.
14. Бодянский О. М. Предисловие // Ригельман А. И. Летописное повествование о Малой России, её народе и козаках вообще. – М., 1847.
15. Бодянский О. М. О народной поэзии славянских племен. – М., 1937.
16. О. М. Бодянский. Об Императорском обществе истории и древностей Российских при Московском университете // “Чтения”. – 1887. – Кн. 3. – С. 1–8.
17. Ишутин В. В. О. М. Бодянский – первый славист Московского университета // Вестник Московского университета. – 1973. – № 5.
18. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. – К.: Наукова думка. – 1968. – 223 с.
19. Василенко Н. Йосиф Максимович Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии // Киевская старина. Т. LXXXIII (83). – К., 1903. – Октябрь, ноябрь, декабрь, январь.
20. Головатский Я. Заметка // “Чтения”. – 1877. – Кн. II. – С. 2.
21. Голобородько В. С. Життєвий шлях відомого земляка // Слово Варвинщини. – 20 жовтня 2008. – № 81. – С. 4–5.
22. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка. – Т. 1. – 1991.

23. Гудков В. П., Венедиктов Г. К., О двух нереализованных планах О. М. Бодянского // О. М. Бодянский. Проблемы славяноведения. – М., 2009. – С. 28–40
24. Данилів В. О. Бодянський і його листування з Максимовичем // Україна, 1927. – Кн. 6.
25. Досталь М. О. М. Бодянский и Украина // Славянский мир в третьем тысячелетии. – М., 2009. – С. 135–160.
26. Дьомін О., Алексеєнко М. Шукач слов'янських скарбів В.І. Григорович. – Одеса, 2015. – 482 с.
27. Ефремов С. Історія українського письменства / Сергій Ефремов. – СПб., Український учитель, 1903.
28. Земенков Б.С. О.М. Бодянский. – В кн.: Земенков Б.С. Гоголь в Москве. – М., – 1954.
29. Карпов Г. Критический обзор разработки главных русских источников до истории Малороссии относящихся. – М., 1870. – с. 42–43.
30. Кондрашов Н.А. Осип Максимович Бодянский. – М., 1956.
31. Котляревский А.А. О.М. Бодянский / Славянский ежегодник. – Сб. ст. по славяноведению. – К., 1878.
32. Костомаров Н.И. Исторические монографии и исследования. – Т. 1.– СПб., 1872.
33. Костомаров Н.И. Заметка на возражения о происхождении Руси // Современник. – СПб., 1860, – Т. 80.
34. Кочубинский А.А. О.М. Бодянский в его дневнике // Исторический вестник. – 1887. – Т. 30. – С. 505–537.
35. Кочубинский А.А. Начальные годы русского славяноведения. – Одесса, 1887–1888.
36. Калакура Я. Українська історіографія – К.: Генеза, 2004; Колесник І. І. Українська історіографія XVIII – поч. ХХст. – К.,

2000; Коцур А. П. Українська національна історіографія ХХст. – Пер.-Хм., 2003; Загорний І. А. Короткий нарис української історіографії. – К., 2007; Кравченко В. Нариси української історіографії епохи національного відродження (2-га половина XVIII – середина XIX ст.). – Харків, 1999; Луняк Є. Матеріали з української історіографії. – Ніжин, 2009.

37. Краткое историческое описание о Малой России до 1765 года // “Чтения”. – Заседание 31 января 1848г. – М., 1848. – № 6. – Отд. II.

38. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи / Пантелеймон Куліш. – К.: Критика. – Т. 1. 1841–1850. – 2005. – 786 с.

39. Лаптева Л. Славяноведение в Московском университете в XIX в. – нач. XX в. – М., 1997; Лаптева Л. Славяноведение в Росії в XIX веке. – М., 2005.

40. Материалы для истории России, извлеченные из рукописей Британского музея в Лондоне Н. И. Стороженком. С предисловием О. М. Бодянского // “Чтения”. – 1870. – Кн. 3. – С. 1–48.

41. Мельниченко В. На славу нашої православної України. Тарас Шевченко і Осип Бодянський. – М.: Олма Медіа Груп, 2008. – 555 с.

42. Медовичева Т. Осип Бодянский и его Дневник // Бодянский О. М. Дневник. 1852–1857. – М., 2006.

43. Мішуков О. О. “Історія Русів” та її видавець Осип Бодянський // Дивослово – 1999. – № 10. – С. 53–56.

44. На память о Бодянском, Григоровиче, Прейсе, первых преподавателей славянской филологии. И. И. Срезневский. – СПб., 1875.

45. Насонкина Л. И. Московский университет после восстания декабристов. – М.: Изд-во МГУ, 1972.

46. О времени происхождения славянских письмен. Сочинения О. М. Бодянского. – М., 1855.
47. Об'яснения // “Чтения”. – М., 1848. – Кн. V. – М., 1871. – Т. 1.
48. Павловский И. Ф. О. М. Бодянский в его дневнике 1849–1850 гг. // Русская старина. – 1888. – Кн. 19.
49. Переписка О. М. Бодянского с отцом // “Чтения”. – М., 1893, – Т. 3.
50. Письма О. Бодянского к Н. П. Погодину из славянских земель 1855–1861 // “Чтения”. – 1879. – Кн. 1.
51. Письма Н. Н. Мазуркевича вице-президента императорского Одесского общества истории и древностей к О. М. Бодянскому 1838 – 1866 // “Чтения”. – М., 1887. – Кн. 2.
52. Письма М. П. Погодина к О. М. Бодянскому. Сообщены А.А. Титовым // “Чтения”. – М., 1887. – Кн. III. – Отд. 5.
53. Письма М. А. Максимовича к О. М. Бодянскому 1838–1873 // “Чтения”. – М., 1887. – Отд. 2. – С. 117–181.
54. Письма П. А. Кулиша к О. М. Бодянскому 1846–1877. Сообщ. А. Титов // Киевская старина. – 1897. – Сентябрь – декабрь. – № 9.
55. Письма П. И. Шафарика к О. М. Бодянскому. 1837–1857 // “Чтения”. М., 1896. – Кн. 2.
56. Письма П. А. Лавровского к О. М. Бодянскому. 1851–1876 // “Чтения”. М., 1887. – Кн. 3.
57. Полотай А. Шевченко і Бодянський (За матеріалами архіву Бодянського) // Радянське літературознавство. – 1965. – № 8.
58. Попов Н. А. О. М. Бодянский в 1831–1849 // Русская старина. – 1879. – Ноябрь. – С. 461–480. – Т. XXVI.
59. Протокол заседания Императорского общества истории и древностей Российских 1861 года, апреля 15-го дня // “Чтения”. – 1861. – Кн. 4.

60. Попруженко М. Г. Дневник О. М. Бодянского // Исторический вестник. – Т. 133.
61. Реп'ях С. Корифей славістики (До 175-річчя з дня народження О. М. Бодяньського) // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 11.
62. Ряппо А. Й. Архів О. М. Бодяньського // Радянське літературознавство. – 1965. – № 4.
63. Рассуждения О. Бодянского о народной поэзии. – М., 1837.
64. Ригельман Н. Летописное повествование о Малой России и её народе, и козаках вообще. – М., 1847.
65. Саверська-Лихошва В. Роль і місце української історії в науковій спадщині Осипа Бодяньського (1808–1877). – Варва, 2013. – 34 с.
66. Савченко Ф. Відомості про Т. Г. Шевченка в неопублікованій кореспонденції Бодяньського // Україна, 1930. – № 3–4.
67. Срезневский И. И. На память о Бодянском, Григоровиче и Прейсе, первых преподавателей славянской филологии. – СПб., 1878.
68. Сунцов Н. Ф. Из истории славянского общения // Славянское обозрение. – Т. II. – Июль – август 1892.
69. Титов А. А. Тарас Шевченко в письмах его к О. Бодянскому // Русская старина. – 1883. – Т. 39.
70. Титов А. А. Введение // Дневник Николая Ханенко (1719–1723 и 1754) // Киевская старина. – 1896. – № 7–8.
71. Титов А. А. Письма П. Кулиша к О. М. Бодянскому (1846–1877) // Киевская старина. – 1897. – Т. L VIII. – № 9–10.
72. Українські народні пісні в записах Осипа і Федора Бодяньських. – К.: Наукова думка, 1978.

73. Український археологічний щорічник / Головний редактор П. Сохань. – К., 2007. – С. 758 – 773.
74. Франко І. Осип Бодянський. Твори в 20-ти тт. – Т. 27 – К., 1955.
75. Четыре письма О. М. Бодянского 1855–1858 // Киевская старина. – 1889. Т. 27. – С. 447–450.
76. Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К., 1996.
77. Шокало О. Вчений муж із сильним характером // Слово Варвинщини. – 25 жовтня 2008. – № 82. – С. 2.